

Jože Ramovš

Izhodišča in predlogi

za nacionalni program socialnega varstva starih ljudi v obdobju 2006 do 2010 ter za nacionalno strategijo razvoja družbe z velikim deležem starega prebivalstva

POVZETEK

Članek je sistematičen strokovni prispevek za pripravo nacionalne strategije na področju skrbi za staro prebivalstvo in za oblikovanje ugodnih družbenih razmer za kvalitetno povezanost med generacijami. Sistemski vladni strategiji sledi izdelava podrobnih programov na socialnem, delovnem, družinskem, zdravstvenem, izobraževalnem, stanovanjskem, prometnem, komunikacijskem, kulturnem in znanstvenem vladnem resorju. Sprejem te nacionalne strategije ter socialnega in drugih resorskih programov narekujejo slovenski in mednarodni politični dokumenti. Stvarno izhodišče zanjo so štiri družbena dejstva: 1. rast deleža starega prebivalstva, zlasti najstarejšega; 2. razpadanje medgeneracijske povezanosti in nevarnost, da zakrni medgeneracijska solidarnost; 3. slepa pega zahodne kulture v doživljanju smisla starosti, njenega vrednotenja in s tem povezana protislovnost marginalizirane samostojnosti tretje generacije; 4. odpovedovanje tradicionalne skrbi družine in sosedstva za onemoglega starega človeka. Po opredelitvi ciljev za strategijo in programe sledita najobširnejši poglavji s številnimi konkretnimi in podrobnimi predlogi za programe in ukrepe: prvo od njiju vsebuje predloge za kontinuiran razvoj obstoječih programov varstva starejših ljudi, drugo pa predloge za razvijanje in uvajanje novih programov za sožitje generacij in za kakovostno staranje v prihodnjih letih in desetletjih, ko se bodo družbene razmere zelo spremenile zaradi velikega deleža starega prebivalstva. Ena od vodilnih idej celotnega prispevka je spoznanje, da je sistematična družbena skrb za kakovostno sožitje med mlado, srednjo in tretjo generacijo pogoj za uspešno obvladovanje nalog oskrbe starih ljudi. Avtor je mnenja, da bo razvoj evropske kulture in celo njeno preživetje zelo odvisen od tega, kako bomo v prihodnjih treh desetletjih rešili ti dve nalogi; lotiti se ju je treba takoj kot prednostnih nalog trajnostnega razvoja.

Gljučne besede: socialna politika, gerontologija, socialni programi, sožitje generacij.

AVTOR: Jože Ramovš je socialni delavec in dr. antropologije. Zadnjih petnajst let dela predvsem na področju socialne gerontologije in gerontagogike, pri čemer so v ospredju njegove znanstvene in akcijske pozornosti zlasti medgeneracijski odnosi in komunikacija, priprava na kakovostno starost ter ustvarjanje sodobne postmoderne socialne mreže medgeneracijskih programov za kakovostno staranje, ki temeljijo na principu samopomoči ter strokovne in javne podpore za samopomoč in samoorganizacijo prebivalstva na tem področju.

ABSTRACT

Base and recommendations for the National Social Protection Programme for the elderly 2006 – 2010 and for the National strategy for development of a society with a larger share of old population

This is a systematic expert article written with two purposes: preparing the national strategy on the old population, and making a positive social environment for good connection among generations. This governmental strategy will be followed by the formation of specific programmes in several governmental

departments: social, working, family, health, educational, traffic, housing, communicational, cultural and scientific. The adoption of this national strategy as well as the social and other programmes of different departments is dictated by other Slovenian and international political documents. It is based on four social facts: 1. the growth of the old population, especially the oldest old; 2. the weakening of the intergenerational connection and the danger of loosing the intergenerational solidarity; 3. the blind eye of the western society in both experiencing the meaning of old age and valuating it and, in relation with this, the contradiction of marginalized independency of the third generation; 4. failing of the traditional family care and care coming from the neighbours aimed to a frail old person. The description of the aims of this strategy and programmes is followed by two comprehensive chapters with numerous concrete suggestions for programmes and actions; the first one contains suggestions for sustainable development of the existing programmes for elderly care, the second one contains suggestions for development and implementation of the new programmes for better intergenerational relations and quality ageing in the next decades. One of the main ideas of this article is the realisation that a systematic social care for good relations among young, middle and old generation is the condition for good mastering of the tasks of the elderly care. The author believes that the development of the European culture and its survival depend on how we will manage to solve these two tasks in the next three decades; they should be tackled right away as a priority tasks of sustainable development.

Key words: social policy, gerontology, social protection programmes, good intergenerational relations

AUTHOR: Dr. Jože Ramovš is a social worker and a doctor of anthropology. In the last 15 years he is mainly working in the area of social gerontology and gerontagocic. In the forefront of his scientific work are intergenerational relations and communications, the preparations for quality ageing and creation of post-modern social network of intergenerational programmes for quality ageing that are based on the principle of self-support and on professional and public support for self-support and self-organisation of the population in this area.

OPREDELITEV UPORABLJENIH POJMOV

Nacionalni program socialnega varstva starih ljudi je politično sprejeti akt, ki služi za temeljno delovno usmeritev resorja za socialno varstvo na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve na področju javne skrbi za stare ljudi. Po svoji naravi je del Nacionalnega programa socialnega varstva, zaradi akutne in obširne politične problematike pa je bil še posebej izdelan in sprejet kot Program razvoja varstva starejših oseb na področju socialnega varstva v Sloveniji do leta 2005. Ob izteku njegove veljavnosti mora parlament sprejeti novega za obdobje od leta 2006 do 2010.

Nacionalna strategija razvoja družbe z velikim deležem starega prebivalstva je skupna strateška usmeritev vlade in vseh njenih resorjev (delo, družina in socialne zadeve, zdravstvo, vzgoja, šolstvo, prostorsko planiranje, kultura, promet, raziskovanje ...) ter civilne družbe, zlasti tretjega sektorja neprofitnih nevladnih organizacij, torej celotne države in družbe v vseh segmentih, ki so kakorkoli povezani z življenjem tretje generacije in sožitjem med vsemi tremi generacijami. Potreba po nacionalni strategiji razvoja družbe z velikim deležem starega prebivalstva se sedaj znova pojavlja v evropskih državah ob težkih in naglo stopnjujočih se nalogah ohranitve družbene stabilnosti in razvoja v razmerah hudo porušenega prebivalstvenega

ravnotežja v škodo mlade in srednje generacije. Ta strategija mora vsebovati vse bistvene elemente, ki se nanašajo na:

1. preskrbo in oskrbo povečanega deleža tretje generacije ter
2. ustvarjanje pogojev za ohranitev solidarnosti in kakovostnega medčloveškega sožitja med tretjo, srednjo in mlado generacijo.

Nacionalna strategija razvoja družbe z velikim deležem starega prebivalstva mora obsegati usmeritve za:

- zdravstveno varstvo starih ljudi v obliki zdravljenja in javne skrbi za preventivno krepitev zdravja,
- socialno varstvo starih ljudi, vključno s pokojninskim sistemom in zagotovitvijo materialnih možnosti za dolgotrajno oskrbo in nego,
- zagotovitev dobrih možnosti za aktivno vključitev tretje generacije v družbeno delitev dela in njihovih zmožnosti v družbo,
- izobraževanje v tretjem življenjskem obdobju, vzgojo in izobraževanje v mladosti in srednjih letih za kakovostno sožitje s starimi ljudmi, ob upokojitvi pa ustrezno pripravo na starost in sožitje z mlajšima generacijama,
- prostorsko planiranje stanovanjske politike ter usmerjanje javne in stanovanjske arhitekturne ureditve, da bo primerna za življenje starih ljudi,
- usmeritev kulture, zlasti javnih občil v sodelovanje pri skrbi za kakovostno človeško preživetje družbe z velikim deležem starega prebivalstva,
- razvoj sodobnih komunikacijskih sredstev po meri starih ljudi in njihovo participacijo,
- razvoj prometa, ki bo omogočal gibljivost in udeležbo starih ljudi,
- usmeritev raziskovanja in znanosti na področje staranja, starosti in sožitja med generacijami ter
- podobne usmeritve drugih vladnih resorjev, kolikor zadevajo ureditev družbe z velikim deležem starega prebivalstva.

Nacionalna strategija razvoja družbe z velikim deležem starega prebivalstva mora biti enovita sistemska vladna strategija, v skladu z njo pa vsak resor pripravi svoj izvedbeni načrt skrbi za stare ljudi in sožitje med generacijami.

Nacionalna strategija razvoja družbe z velikim deležem starega prebivalstva mora biti odločna in jasna, ker gre za zahtevno preživetveno nalogo države in družbe, toda ne revolucionarno prevratniška. Kontinuitetno mora graditi na dobrih izkušnjah in uporabljati razpoložljive vire, zlasti še neizkoriščene; to pomeni, da mora upoštevati, da je slovenska značilnost dediščina tradicionalnega srednjeevropskega in mediteransko-katoliškega tipa družinske ter medgeneracijske povezanosti in skrbi za stare ljudi, komunistično-socialistične socialne države in svežih socio-ekonomskih dogajanj postsocialistično-liberalistične tranzicije. Vsaka od teh značilnosti ima za strategijo kakovostnega staranja in sožitja generacij v razmerah z velikim deležem starega prebivalstva svoje slabe strani in svoje prednosti; ene in druge je treba poznati in upoštevati ter vključiti v družbo velike neizkoriščene potencialne upokojene generacije.

Izrazje glede starosti. Ker so v današnji evropski kulturi zaradi družbenega tabuiziranja starosti besede v zvezi s starostjo čustveno obremenjene, se izogibajo njihovem slabšalnemu prizvoku tako, da v vsakdanji in strokovni govorici uporabljajo različne besede s spremenjenim besednim pomenom, npr. starejši, odrasel, ostarel ipd. namesto star. To povzroča pojmovno zmedo in paradokso pospešuje to, čemur se skušajo z uporabo »olepševalnih« besed izogniti: tabuizacija starosti v kulturi in marginaliziranje starih ljudi v družbi. V tej razpravi bomo uporabljali prvotne slovenske besede in sicer v naslednjem pomenu:

- Starost ali tretje življenjsko obdobje se začne z upokojitvijo pri povprečno 60. letih, deli pa se v zgodnje starostno obdobje do 75. leta, ko je večina ljudi zelo samostojnih, srednje

starostno obdobje od 75. do 85. leta, ko nastopa večja potreba po socialni pomoči, in pozno starostno obdobje po 86. letu do smrti, ko tako imenovani najstarejši stari ljudje potrebujejo praviloma zelo veliko pomoči ali celo popolno socialno oskrbo in nego. V starostnem obdobju je prebivalstvo tretje generacije.

- Srednja leta, drugo ali srednje življenjsko obdobje se začne s povprečnim časom zaposlitve v določeni družbi, navadno v kombinaciji z začetkom samostojnega gospodinjstva in rojstvom prvega otroka – danes je to v Evropi tik pod 30. letom starosti –, konča pa se s povprečno dobo upokojitve, ki sovpada z osamosvojitvijo otrok. V srednjih letih je prebivalstvo srednje ali druge generacije, imenovano tudi aktivno ali zaposleno prebivalstvo.
- Mladost ali prvo življenjsko obdobje je človekovo življenje od začetka do nastopa srednjih let. Mladi ljudje sestavljajo v družbi prvo ali mlado generacijo.

UVOD

Slovenija ima Program razvoja varstva starejših oseb na področju socialnega varstva v Sloveniji do leta 2005 (Program 1997), ki je bil sprejet na temelju Zakona o socialnem varstvu (Zakon 1992) in je vsebinska sestavina celotnega Nacionalnega programa socialnega varstva do leta 2005 (Nacionalni program 2000). V obdobju, ko so ti pravni akti v veljavi, je doživel razvoj socialno varstvenih storitev za stare ljudi velik razvoj: med glavnimi dosežki so postopna pluralizacija storitev in nosilcev, uvajanje novih programov – med njimi je najpomembnejši razvoj socialne pomoči na domu – ter začetek sistematične podpore razvoju socialnih mrež dopolnilnih programov v tretjem sektorju, ki delujejo s pomočjo prostovoljstva.

Tudi Evropa in Združeni narodi dajejo zadnja leta čedalje večjo prednost vprašanjem o razvoju družbe z velikim številom starih ljudi in skrbi zanje. Med sprejetimi mednarodnimi akti sta glavna oba dokumenta 2. skupščine OZN o staranju v Madridu leta 2002, to sta Mednarodni načrt ukrepov v zvezi s staranjem in Politična deklaracija (Madrid 2002), ter akti Berlinske Ministrske konference evropskih držav leta 2002: Poročilo, Deklaracija in Regionalna strategija za uresničevanje madridskih dokumentov (Berlin 2002).

Navedeni domači in mednarodni pravni dokumenti nas zavezujejo, da naša država pred potekom dosedanjega sprejeme nov program socialnega varstva starih ljudi za naslednje petletno obdobje od 2006 do 2010. Toda socialno varstvo je v politiki »zadnji vagon družbe«: skrbi za ljudi in skupine, ki zaradi materialnih težav in težav v medčloveškem sožitju »izpadajo« iz prednjih vagonov družbe, to je zaposlovanja, izobraževanja, kulture, stanovanjske preskrbe in drugih (Ramovš 1995). Staranje prebivalstva, skrb za množico starih ljudi in za sožitje generacij je v zadnjih letih postalo pereča, množična in prednostna naloga slovenske in vse evropske družbe, v naslednjih letih pa se bo zaradi izjemno velikega deleža starega prebivalstva še zelo zelo zaostriala. Da bi ohranili urejeno delovanje in celo preživetje demokratične družbe s socialnim ali človeškim obrazom, področje skrbi za stare ljudi in sožitje generacij ni več samo socialna ali zdravstvena naloga. Nujno je takoj oblikovati in izvajati nacionalno strategijo razvoja družbe z velikim deležem starega prebivalstva, kar je skupna naloga socialnega varstva, zdravstva, izobraževanja in vzgoje, kulture, raziskovanja, stanovanjskega načrtovanja, prometa in vseh drugih družbenih resorjev na ravni države in civilne družbe.

Slovenski, evropski in svetovni pravni predpisi so formalna prisila za pripravo in sprejem nacionalnega programa socialnega varstva starih

ljudi ter za nacionalno strategijo razvoja družbe z velikim deležem starega prebivalstva. Stvarna pobuda za njihovo pripravo in izvajanje pa je dejansko stanje v družbi. Primerne ukrepe bomo lahko oblikovali, če poznamo družbena dejstva o staranju prebivalstva in sožitju med generacijami danes. Zato bomo najprej kratko povzeli strokovna spoznanja o tem.

[TIRI RESNA DRU@BENA DEJSTVA, ki narekujejo prioriteto politi-no skrb za strategijo kakovostnega staranja in sožitja med generacijami v prihodnje

1. Rast deleža starega prebivalstva, zlasti najstarejšega

V 20. stoletju se je po vsem svetu odvijala demografska tranzicija: dotedanji visoki stopnji rodnosti in umrljivosti sta se nižali, zelo sta se dvignila povprečna življenjska doba in število prebivalstva. Ob koncu stoletja so evropske države stopile v obdobje, ko bo v prvih štirih desetletjih 21. stoletja izjemno velik delež starega prebivalstva in ko začenja avtohtono prebivalstvo številčno upadati. Današnja slika svetovnega prebivalstva, zlasti evropskega, kaže trende naglega staranja (Redburn 1998). Še sredi 20. stoletja bi 10% delež prebivalstva, starega nad 60 let, pomenil nepojmljivo staro prebivalstvo; na prelomu tisočletja ima Evropa že 20% prebivalstva, starega nad 60 let; Slovenija je glede tega v evropskem povprečju.

Prebivalstvo se stara v skoraj vseh kulturah sveta; mlado ostaja v afriški, indijski, še zlasti pa v muslimanski kulturi, kjer je starih nad 60 let okrog 5%. V deželah evropske kulture je danes trikrat več starega prebivalstva, kakor ga je bilo v času mladosti današnjih starih ljudi. Ker se je v desetletjih po drugi svetovni vojni rojevalo dvakrat več otrok kot sedaj in se življenjska doba daljša, bo v naslednjih desetletjih ob sedanjih konstantah še dvakrat večji delež starega

prebivalstva, kot ga je danes; nad 60 let starega prebivalstva bo več kot tretjina. Pri tem je treba poudariti, da najizraziteje narašča število ljudi v pozni starosti, to je tistih nad 85 let, ki praviloma potrebujejo zelo veliko socialne oskrbe in zdravstvene nege. Številčno nesorazmerje med mlado, srednjo in staro generacijo avtohtonega evropskega prebivalstva je tako porušeno, kakor ni bilo še nikoli v dosednji zgodovini; v naslednjih desetletjih bo še veliko bolj. To je že sama po sebi izjemno zahtevna socialna naloga. Problem pa se še bolj zaostri v luči gospodarskega razvoja in potrošniške miselnosti.

Gospodarski razcvet je v sedemdesetih letih doživel izjemno visoko stopnjo. V zahodni kulturi je prevladala potrošniška miselnost, kjer sta individualno udobje in trenutni užitek med najvišjimi cilji. Danes uživa evropska družba največjo materialno blaginjo v zgodovini človeštva – in seveda tudi v primerjavi z drugimi deli zemeljske oble –, toda enostranski materialni vzpon in potrošniška kultura sta pokazala tudi svoje negativne strani. Globalizirano gospodarstvo seli delo v dežele, kjer ima več dobička; skrb za otroke in stare ljudi – tako imenovano »pasivno prebivalstvo« – je za profitno miselnost neproduktivni strošek; industrijska proizvodnja pušča za seboj onesnaženo in izrabljeno naravno okolje; ljudje doživljajo, kako osebnostna kakovost in kakovost v medčloveškem sožitju zaostajata za materialno blaginjo; to povzroča v njih bivanjsko praznoto, iz nje pa izvira množično omamljanje, agresivnost, samomorilnost in druga kolektivna socialna patologija, ki najbolj napada mlade ljudi pred vstopom v delovno in družinsko samostojnost, nič manj pa tretjo generacijo po upokojitvi.

Zadnjih sto let je industrijska družba uvajala sisteme socialne varnosti, zlasti zdravstveno, pokojninsko in invalidsko zavarovanje. Na njihovi osnovi temelji socialna blaginja vseh generacij, zlasti pa mlade in stare. Stabilnost sodobnih držav je odvisna od stabilnosti sistemov socialne

varnosti. Ti in mnogi drugi sistemi sodobne države temeljijo na medgeneracijski solidarnosti, ki je zgrajena na predpostavki številčnega ravnovesja med mlado, srednjo in tretjo generacijo. Ker se to ravnotežje za naslednja desetletja ruši, je nujno vse sisteme socialne varnosti in mnoge druge vitalne družbene sisteme prilagoditi velikemu deležu starega prebivalstva. To je izjemno težka naloga.

Odgovoru na naglo večanje starega prebivalstva in vsemu, kar je s tem povezano, se ni mogoče izogniti. Izbira je le med pametnim odgovorom za družbeni razvoj in nespametnim za njeno nazadovanje; zapiranje oči pred to nalogo je gotovo zelo slab odgovor.

2. Razpadanje medgeneracijske povezanosti in nevarnost, da zakrni medgeneracijska solidarnost

Kakor je človeško življenje nedeljiva celota mladosti, srednjih let in starosti, tako je družba nedeljiva celota mlade, srednje in tretje generacije. Vsako obdobje življenja ima svoje posebne naloge, vsa tri pa tvorijo življenjsko celoto. Isto velja za vse tri generacije, ki se po svojih telesnih, duševnih, socialnih, razvojnih, duhovnih in drugih značilnostih razlikujejo, obenem pa dopolnjujejo v eno družbeno celoto. Če človek ne doživlja svojega življenja kot ene celote ali če katerega od življenjskih obdobj ne sprejema kot smiselnega dela v tej celoti, gre za hudo tragiko ali bolezen. In če v družbi ne vlada skladna komplementarnost vseh treh generacij, tako da je katera koli od njih zapostavljena, je to znak resnih družbenih motenj. Temeljno medsebojno razmerje generacij je njihovo komplementarno dopolnjevanje, ki je osnovno gibalno človekovega in družbenega razvoja.

Med generacijama »očetov in sinov« je normalna določena tekmovalna napetost. Ta je razvojno pozitivna, saj vsaka generacija nadaljuje razvoj tam, kjer ga je prejšnja končala. Pri tem se novi generaciji mudi, da ne bi ostarela, pre-

den dobi možnosti za svoj ustvarjalni prispevek. Manjša napetost med sosednjima generacijama ostaja tudi pozneje, tako da srednja generacija pogosto ne razume dobro starajočih se staršev, njihovih potreb in starostnih motenj, stari ljudje pa ne svojih sinov in hčera v srednjih letih. Ta razvojna napetost med sosednjima generacijama pa ne zmanjšuje medgeneracijske komplementarnosti in solidarnosti.

Med prvo in tretjo generacijo tudi te napetosti ni. Predaleč sta narazen, da bi si konkurirali, njuna komplementarnost se kaže zelo izrazito. Tretja generacija ima več časa, bolj zrela čustva, predvsem pa zrele življenjske izkušnje – prav to pa potrebuje generacija otrok, da dozori v samostojne ljudi. Otroška generacija ima na pretek življenjske energije, živahnosti in vso prihodnost pred seboj – prav to pa mora imeti pred očmi tretja generacija, da se lahko stara vedro in sproščeno. Zato je v zgodovini kultur potekal prenos vrednot iz rod v rod predvsem iz tretje na prvo generacijo, podobno kot so pri biološki dednosti po Mendelovih zakonih mnogi dedni znaki v prvi generaciji potomcev nevidni, pri drugi pa se pokažejo. Vnuki so navadno zelo prisrčno povezani s starimi starši, za stare starše pa so vnuki običajno pri vrhu lestvice priljubljenosti.

Živ vsakdanji stik med vsemi generacijami je odločilnega pomena za osebni in socialni razvoj vsakega posameznika in za razvoj družbe. Spoznanje razvojne psihologije pravi, da se človek duševno in socialno razvija predvsem s tem, ko vidi odsev svojega doživljanja in vedenja v vedenju drugih ljudi. Ljudje smo drug drugemu socialna ogledala – bolj potrebna za nenehno urejanje doživljanja in vedenja ter za smiselno usmerjanje svojega razvoja, kot so nam potrebna fizična ogledala za vsakdanje urejanje našega zunanjega videza. Vsak človek potrebuje skozi vse življenje socialna ogledala v vseh treh generacijah, kajti mladi ljudje mu odsevajo enega od bistvenih vidikov življenja, ljudje srednjih let drugega, stari ljudje pa tretjega.

Če napetost med sosednjima generacijama preseže omenjeno razvojno tekmovalnost med »očeti in sinovi«, gre za tako ali drugačno obliko hude družbene patologije, na primer gerontokracijo, evtanazijo onemoglih starcev, zanemarjanje otrok in podobno. Vsaka večja medgeneracijska patologija škodi najprej eni generaciji, nato pa se njene škodljive posledice razširijo tudi na ostali dve. Brez tesnega osebnega stika s starim človekom, ko je še v polni starostniški moči, ko onemogel potrebuje pomoč ali nego in ko se poslavlja s sveta, mlajši dve generaciji ne moreta dojemati in sprejemati smiselne celote življenjske poti, človek srednjih let pa se ne more pripravljati na lastno kakovostno starost, kakor se otrok brez učiteljev ne more izšolati za poklic. Stari ljudje pa brez živega stika z mlajšima dvema generacijama ne morejo živeti polne in kakovostne starosti.

V sodobni evropski kulturi je medgeneracijsko sožitje ogroženo, kot ni bilo še nikoli doslej. Razlogov za to je več:

- Način življenja in sožitja ter delitev dela v urbanizirani industrijski družbi so takšni, da so mladi ljudje, ljudje srednje generacije in stari ljudje malo v medsebojnem stiku pri delu, razvedrilo in v drugih vsakdanjih situacijah. Večinoma se skorajda ne poznajo, ne vedo, kaj bi lahko drug od drugega pričakovali, drug do drugega ne čutijo pozitivnih čustev po pravilu »daleč od oči – daleč od misli in od srca«.
- V preteklosti so bili stari ljudje za mlajši dve generaciji glavni vir informacij, znanj in veščin za vsakdanje delo in druge bistvene vidike preživetja, danes pa tretja generacija s težavo sledi naglemu tehničnemu razvoju. Tretja generacija s svojimi strokovnimi in drugimi znanji v zvezi z materialnim preživljanjem ni zanimiva za mlajše. Bistvena sestavina doživljanja smisla starosti pa je prav prenašanje spoznanj in izkušenj mlajšima generacijama.

- V 19. in 20. stoletju je bil dosežen izjemen razvoj znanja in možnosti na materialno tehničnem in naravoslovnem področju, medtem ko sta znanje in možnosti za kakovost osebnostnega razvoja in medčloveškega sožitja zelo zaostala. Zato današnja tretja generacija v svojem načinu doživljanja in komuniciranja ni usposobljena, da bi posredovala mlajšima generacijama pozitivne osebne življenjske izkušnje in spoznanja s področja svojega osebnega zorenja in medčloveškega sožitja – to pa edino postaja čedalje bolj zanimivo in potrebno mlajšima generacijama. Velike neizkoriščene možnosti za komplementarno dopolnjevanje tretje generacije z mlajšima dvema se torej odpirajo, če bomo zboljšali komunikacijski pretok na področju posredovanja zrelih osebnih izkušenj o medčloveškem sožitju in osebnostnem obvladovanju življenjskih situacij.
- Industrijsko potrošniška družba povečuje v reklamah in drugih občilih, športu in celotni proizvodnji drznost, lepoto, hitrost, mladost, uspešnost, moč, spolnost ... S tem je v javnem mnenju ustvarila slepo pego za vrednost starosti. Ta je postala družbeni tabu, obdan s številnimi predsodki in negativnimi stereotipi. V takih razmerah imajo stari ljudje slabe pogoje za sprejemanje svoje starosti in njenih možnosti, še posebej onemoglosti in smrti. Posledica tega je množična osamljenost starih ljudi. Stari in nemočni ljudje so v današnji družbi marginalizirani, prav tako pa sami ne sprejemajo svoje starosti in ne vidijo specifičnih možnosti, ki jih nudi tretje življenjsko obdobje vse do konca življenja.
- Doslej je pri oskrbi onemoglih starih ljudi prevladovala tradicionalna domača ali družinska ter sosedska oskrba. V zadnjih letih je bilo potrebno le za 5% starih ljudi v zahodni Evropi skrbeti v oskrbovalnih institucijah in približno za toliko z organizirano pomočjo na domu. Sodobna družina se zelo spreminja

in čedalje večji delež ljudi živi samih, zato odpoveduje glavni nosilec dosedanje oskrbe v starosti. Oskrba v ustanovah je za večino ljudi zelo nezaželen, pa tudi objektivno je v ustanovah za nemočne stare ljudi težko vzpostaviti lep način sožitja med srednjo generacijo (pre)zaposlenih uslužbencev in starimi ljudmi; še posebej to velja za množične in cenene skrbstvene in negovalne ustanove. Tudi zdravstvo, servisne dejavnosti, državne in druge službe imajo komunikacijske težave pri stikih s starimi ljudmi, kjer kultura medgeneracijskega sožitja zelo zaostaja za materialno kulturo. Odtujeni sorodniki in razne podjetniške dejavnosti dodajajo svoj delež k večanju prepada med generacijami tudi s tem, da gledajo v starih ljudeh predvsem vir svojega bogatenja z njihovimi darili in dediščino ter ceneni storitvami zanje.

V prihodnjih letih se bo naglo večal delež starega prebivalstva. To bo povzročalo čedalje večjo negotovost in zmedo vseh generacij. Naravna reakcija na to je poglobljanje prepada med generacijami. Toda ta smer bi bila usodna za zahodno kulturo, ker bi vodila v tako imenovano »vojno generacij«.

Celotno človeštvo, zlasti pa evropska kultura smo pred nalogo, da po obdobju uspešnega dviga materialne kakovosti življenja naglo razvijemo tudi kakovost medčloveškega – še posebej medgeneracijskega sožitja, saj postajajo brez tega ogrožene tudi pridobitve materialne kakovosti življenja. Rešitev se kaže predvsem v tem, da se mlada, srednja in tretja generacija začnejo med seboj zavestno spoznavati v novih programih, ki temeljijo na socialnem učenju osebne komunikacije in človeške rasti s pomočjo socialnih ogledal vseh treh generacij. Medčloveška komunikacija v današnjih življenjskih razmerah ne more potekati po spontanah tradicionalnih komunikacijskih vzorcih, tako kakor današnji promet ne more potekati na tradicionalni način z vozovi na živinsko vprego. Govorna komunikacija med ljudmi in

generacijami v današnjih življenjskih razmerah gotovo ni lažja, kot je vožnja v javnem cestnem prometu. Današnja medgeneracijska in medčloveška komunikacija se gotovo ne razlikuje od tradicionalne patriarhalne manj, kot se hiter in gost sodobni avtomobilski promet od vožnje z vprežno živino. Sodobno spoznanje pravi, da je komunikacija v celoti naučena človeška sposobnost. Vse generacije se morajo torej naučiti sodobne komunikacije med generacijami, ker je tradicionalni način vsakdanjega sožitja, ki so ga spontano sprejemale dosedanje generacije druga od druge, vsaj tako neuporaben za lepo sožitje v današnjih življenjskih razmerah, kot je živinska vprega za prevoz.

Kakovost družbe in sožitja v njej je odvisna od tega, kako ima prebivalstvo razviti dve osnovni socialni sposobnosti: osebno samostojnost in medčloveško sodelovanje. Ti dve sposobnosti se družbeno izražata v delovanju osnovnih dveh socialnih imunskih vzgibov:

- **osebne in skupinske samopomoči** pri zadovoljevanju svojih potreb in reševanju težav ter
- **osebne in družbeno organizirane solidarnosti** v tem, koliko posamezniki in skupine sodoživljajo potrebe ali težave drugega in drugih ter koliko in kako smiselno sodelujejo pri njihovi zadovoljitvi ali rešitvi.

Samopomoč in solidarnost sta med seboj ne ločljivo povezani, zato velja zakonitost:

Če hočeš pomagati sebi, poskrbi za druge; če hočeš pomagati drugim, poskrbi sam zase.

Sodobna ogroženost medgeneracijskega sožitja, ki smo jo prikazali, slabi razvoj osebne solidarnosti. Socialna varnost v sodobni družbi sloni na institucionalizirani solidarnosti obveznih zavarovanj. Institucionalizirana solidarnost pa v celoti temelji na osebni solidarnosti vseh državljanov. Ob vsaki družbeni krizi se zamajejo sistemi institucionalizirane solidarnosti; če je v prebivalstvu dovolj razvita osebna solidarnost, se socialno varstveni sistemi prilagajajo

spremenjenim razmeram, če pa je osebna solidarnost v ljudeh premalo razvita ali preveč zakrnela, se družbeni sistem poruši. V luči dejstev, da sodobne razmere niso ugodne za razvoj osebne solidarnosti in da smo pred izjemno zahtevnimi nalogami iskanja družbenega ravnotežja ob porušenem razmerju generacij, je nujno posvetiti sistematično javno pozornost oblikovanju ugodnejših razmer za razvijanje osebne solidarnosti, zlasti solidarnosti med generacijami.

3. Slepa pega zahodne kulture v doživljanju smisla starosti, njenega vrednotenja ter protislovnost marginalizirane samostojnosti tretje generacije v družbi

Doživljanje starostne praznote življenja je množična patologija današnje zahodne kulture; dejstvo je namreč, da sedanja evropsko-ameriška kultura dvomi v vrednost in smisel staranja in starosti. Vsem trem generacijam, najbolj pa tretji, primanjkuje doživljanje, da je starost prav tako smiselno obdobje, kakor sta mladost in srednja leta. Razlogi za to obliko bivanjske praznote (eksistencialnega vakuuma) so isti, kakor za krhanje povezanosti med generacijami, ki smo jih pravkar navedli, pa tudi pomanjkljivo medgeneracijsko sožitje, potrošniška miselnost in še kateri. Vzrok za doživljanje starostne praznote življenja ni povezan s strahom pred revščino, osamljenostjo, boleznijo ali drugimi starostnimi težavami in smrtjo. Človeški strah pred pomanjkanji, ki so od nekdanj življenjsko ogrožala človeštvo, je zdrava mobilizacija življenjskih sil za preprečevanje, reševanje in smiselno stališče do teh tragičnih dejstev, medtem ko je doživljanje starostne praznote življenja patološka duhovna slepota, ki preprečuje, da bi človek v starosti dojemal kaj vrednega, kake posebne možnosti za človeško uresničitev, kake posebne življenjske naloge. Namesto tega doživlja svojo ali tujo starost le kot mračni konec vseh poti, čeprav je v resnici na trdni in varni življenjski poti s številnimi možnostmi zase in za druge. Do-

življanje starostne praznote življenja hromi in blokira razpoložljive sile in zmožnosti starega človeka, da bi skrbel zase in dejavno prispeval svoj delež v družbi.

Doživljanje starostne praznote življenja pomeni, da star človek doživlja brezcilnost vsega, kar sam počne ali kar se dogaja z njim. Pri starejših ljudeh se ta motnja kaže v obliki brezcilnosti, malodušja, neaktivnosti, negativnega stališča in vedenja do mlajših, zapadanja v omame in zasvojenosti, v depresijah in samomorilnosti, pri mlajših pa se kaže v tem, da se izogibajo starih ljudi, misli na starost in pogovoru o njej. Redna posledica doživljanja praznote življenja pri starih ljudeh so psihosocialne motnje, zlasti doživljajska otopelost, zagrenjenost in črnogledost, ki delajo stare ljudi neprijetne sebi in okolici. V današnji Evropi narašča alkoholizem pri starejših ljudeh, naraščajo ločitve zakona po osamosvojitvi otrok, tudi največ samomorov naredijo ljudje tretje generacije ... Ta in podobna huda socialna patologija je psihosocialna posledica doživljanja starostne praznote življenja.

Z vidika sodobnih spoznanj, ki jih je v psihologiji razvil zlasti Viktor Frankl (1994, 1994a), je dejstvo množičnega doživljanje starostne praznote življenja motnja v delovanju specifično človeške (noogene) razsežnosti, to je v območju osebne svobode in odgovornosti ter celostnega samozavedanja človeka. Kakor prejšnji dve problemski dejstvi je treba tudi to dejstvo poznati in resno upoštevati. Preventivni in terapevtski pristop pa je tukaj drugačen: reševanje prvih dveh problemskih dejstev je v pretežni meri naloga države in družbe, tukaj pa gre za osebno nalogo vsakega posameznega človeka, država in družba morata le ustvariti boljše pogoje za čedalje globlje doživljanje posebne vrednosti tretjega življenjskega obdobja ter njegovih smiselnih možnosti in nalog vse do konca življenja.

Nizko osebno vrednotenje tretjega življenjskega obdobja in nizko družbeno vrednotenje tretje generacije izvira tudi iz družbenega

protislovja, ki je nastalo s tem, da je sistem organizirane solidarnosti s pokojninskim zavarovanjem poskrbel za socialno varnost in samostojnost starih ljudi na individualni ravni, zanemaril pa je vključevanje velikih potencialov tretje generacije v družbeno delitev dela. S tem je tretja generacija postala istočasno vzdrževana in samostojna populacija v družbi (Hojnik-Zupanc 1999, str. 18). V prihodnjih letih bo treba s prilagajanjem socialno varstvenih sistemov na generacijsko neuravnoteženost to protislovnost odvisne samostojnosti tretje generacije preseči z novo paradigmo soodvisnosti generacij – tako pri skrbi za maksimalno avtonomijo kakor pri odvisnosti od družbenih razmer in razpoložljivih dobrin.

4. Odpovedovanje tradicionalne skrbi družine in sosedstva za onemoglega starega človeka

V razvitem svetu potrebuje 25% ljudi, ki so stari nad 60 let, pomoč pri oskrbi (Redburn 1998, str. 14). Po ocenah potrebuje ena tretjina od teh veliko oziroma kontinuirano oskrbo, dve tretjini pa manjšo ali delno in občasno pomoč in oskrbo. S starostjo seveda raste delež tistih, ki potrebujejo oskrbo. V Sloveniji je sedaj 20% prebivalstva, starega nad 60 let. Pomoč in oskrbo torej potrebuje 100.000 starih ljudi, od tega kakih 40.000 kontinuirano relativno veliko oskrbe. V domovih za stare ljudi je manj kot tretjina od teh. Javne socialne pomoči na domu je deležno okrog 5.000 starih ljudi. Nad polovica starih ljudi, ki potrebujejo veliko oskrbe, je torej povsem odvisna od neformalne socialne mreže. Večinoma so to družina in sorodniki, nekaj malega sosedje, prostovoljci in drugi. Poudariti je treba, da javna socialna pomoč na domu ne nadomesti družine in drugih oskrbovalcev neformalne mreže, ampak jih le podpre in delno razbremeni, da zmorejo nadaljevati z domačo oskrbo.

Možnosti za družinsko in domačo oskrbo starih ljudi se danes krčijo iz več razlogov:

- naglo se večja delež starih ljudi, zlasti najstarejših starih, ki potrebujejo veliko oskrbe, delež mlade in srednje generacije pa upada;

- večja se delež starih ljudi, ki živijo sami ali skupaj z drugim starim človekom;
- družinsko oskrbo starih ljudi večinoma izvajajo zaposlene ženske, ki o oskrbi starega človeka niso poučene, izčrpavajo pa jih že sicer skrb za lastno družino ter zahteve in delovni čas redne zaposlitve;
- kulturni tabu starosti povzroča podzavestni odpor do starih ljudi in njihove nemoči, kar doprinese tudi k večjemu družinskemu marginaliziranju starega človeka;
- komunikacijska odtujenost in medsebojno nepoznavanje generacij zmanjšujeta možnosti za obojestransko zadovoljujočo družinsko oskrbo starega družinskega člana;
- ljudje vseh generacij, zlasti pa starejši, imajo velika pričakovanja glede socialnega sožitja, toda zelo malo uporabnega znanja in veččin za dobro osebno komuniciranje med generacijami – njihova znanja in kompetentnost so na materialnem in drugih področjih veliko višji;
- tretja generacija, ki je doslej živela v družbi relativne blaginje, je nepripravljena na prenašanje osebnih, socialnih in zdravstvenih težav, ki jih prinaša starost, zato je s svojo prezahtevnostjo neprijetna za mlajše v družini;
- tretja generacija ima ambivalenten odnos glede družinske oskrbe: z ene strani tradicionalno pričakuje pozornost in pomoč od svojcev, z druge pa njena visoka zavest avtonomije in samozadostnosti povzroča vedenjsko in besedno odklanjanje pomoči svojcev (noče biti »v nadlego«).

Oskrba starega človeka v družini je v Sloveniji – v glavnem pa to velja tudi v svetovnem merilu – slabo raziskana, kar je eden od glavnih razlogov, da ta pomembna socialno varstvena mreža ni bila deležna niti strokovne niti javne socialno politične pozornosti in podpore. Do spremembe prihaja v zadnjih letih zaradi naglega naraščanja potreb po institucionalnem varstvu

starih ljudi in ob spoznanju, da temu ni vzrok samo povečan delež starih onemoglih ljudi, ampak tudi odpovedovanje družine pri oskrbi onemoglih starih ljudi.

CILJI IN NALOGE

nacionalnega programa socialnega varstva starih ljudi v obdobju 2006 do 2010 ter nacionalne strategije razvoja družbe z velikim deležem starega prebivalstva

V luči sprejetih slovenskih in mednarodnih pravnih aktov ter družbenih dejstev, ki smo jih navedli, je potrebno na področju javne skrbi za kakovostno staranje in sožitje med generacijami za naslednja leta postaviti, operacionalizirati in uresničiti zlasti naslednje cilje.

1. cilj:

Zagotavljati osnovno materialno socialno varnost tretji generaciji s prilagajanjem pokojninskega sistema, javnih socialnih storitev in dajatev spreminjajočim se populacijskim razmeram ter z uvedbo zavarovanja za dolgotrajno oskrbo in nego.

Sedanji socialno varstveni sistem zagotavlja tretji generaciji v Sloveniji relativno visoko raven materialne socialne varnosti, če jo primerjamo z drugimi državami glede na nacionalni dohodek; ta sistem tvorijo pokojninsko in invalidsko zavarovanje (Zakon 1999), storitve in dajatve po Zakonu o socialnem varstvu (Zakon 1992 in njegova poznejša dopolnila), normativi in standardi za socialno varstvene storitve ter ostale socialne pravice. Stabilnost pokojninskega sistema je zagotovljena z letnim pokrivanjem primanjkljaja iz proračuna, prav tako se proračunsko financira celotna javna mreža socialno varstvenih pravic. Ob naraščanju deleža upokojenega prebivalstva se mesečni pokojninski primanjkljaj vztrajno večja, gospodarska in politična usmeritev Evrope pa krči socialne izdatke države.

Da bi ohranili kakovostno materialno socialno varnost v starosti, je potrebno pripraviti ustrezne systemske prilagoditve pokojninske, delovne in ostale zakonodaje ter drugih sistemov. Pri tem se odpira možnost gibljivejšega sistema upokojevanja in dela za lastno vzdrževanje po (delni) upokojitvi. Za osnovno dolgotrajno socialno oskrbo in zdravstveno nego čedalje večjega števila starih pa je skorajda nujno uvesti novo obvezno socialno zavarovanje na principu solidarnosti. O vseh reformah in novostih na tem področju je nujno potrebno dobro informirati vse prebivalstvo, ker sicer ne bodo niti sprejete, kolikor pa bodo, bodo ljudje zaradi nepoučenosti preveč nezadovoljni, da bi reforme dosegle svoj pozitivni učinek v zaostrenih razmerah, ampak bodo nasprotno temu povzročale dodatno upadanje zavesti o lastni odgovornosti, čuta za samopomoč in za medgeneracijsko solidarnost pri reševanju nalog za kakovostno staranje, sožitje generacij in pripravo na lastno starost.

2. cilj:

Vzdrževati in razvijati obstoječe programe socialnega varstva starejše populacije in uvajati nove sodobne programe.

Obstoječi programi socialnega varstva so danes pod hudim pritiskom naglo spreminjajočih se družbenih razmer in potreb tretje generacije. Pritisk se kaže posebej pri naraščanju povpraševanja po institucionalnem varstvu povsem nesamostojnih starih ljudi. Spremenjene razmere in potrebe pa se kažejo npr. pri domovih za stare, ki so bili pred desetimi ali dvajsetimi leti strokovno zasnovani za zelo drugačne potrebe stanovalcev, kakor so danes; njihova velikost in arhitektura je ugodna za kakovostno in relativno poceni materialno oskrbo, neugodna pa za kakovostno sožitje; prav tako niso bili zasnovani za večino nepomičnih stanovalcev in velik del dementnih. Naše domove in druge obstoječe programe v javni socialno varstveni mreži je treba razvojno prilagajati novim potrebam, da bomo

pri njih ohranili sedanjo raven, ki je količinsko in kakovostno evropsko primerljiva, brez občutka, da smo na tem področju manj razviti.

3. cilj:

Pluralizirati izvajalce programov za kakovostno staranje in sožitje med generacijami, zlasti pa ustvarjati ugodnejše razmere in državno podporo pri razvoju tretjega sektorja.

Slovensko socialno varstvo se lahko ponša, da je v postsocialistični tranziciji ohranilo organizacijsko in strokovno kakovost, ni ga prizadejala zmeda nesmiselne privatizacije javnih dobrin v korist dobička posameznikov in v škodo uporabnikov ter družbe. Previdno, toda sistematično se je usmerilo v smiselno pluralizacijo nosilcev, lastnikov in storitev. Preživelo je nekaj opozorilnih primerov nevarnosti zasebnih socialno varstvenih programov in ustanov za stare ljudi na golih tržno-profitnih načelih, sicer pa zasebno iniciativo uspešno uvaja prek koncesijske in projektne udeležbe zasebnega sektorja. Pri tem je previdno in relativno počasno, toda ob nerazvitosti civilnih nosilcev tretjega sektorja je to edina smiselna pot.

Izkušnja v zahodni Evropi in Severni Ameriki jasno kaže, da je na socialno varstvenem področju najbolj zanesljiv in najcenejši nosilec ustanov in programov tretji sektor civilnih združenj, če mu daje osnovno stabilnost država s sofinanciranjem in z zakonodajo, po kateri davčne olajšave spodbujajo tržno gospodarstvo, da z donacijami vstopa v socialni tretji sektor podobno, kakor vstopa v športnega iz reklamnih razlogov. Slovenija spada po razvitosti tretjega sektorja na socialnem, znanstvenem in vzgojno-izobraževalnem področju med najmanj razvite države v Evropi, prav tako po svoji zakonodaji, ki ne spodbuja gospodarstva k podpiranju socialnih programov (Kolarič in dr. 2002, Hvalič in dr. 2002).

Na domačih in zahodnoevropskih izkušnjah je treba pospešeno podpirati vstopanje zasebnega sektorja na področje programov in ustanov za

stare ljudi – tako tretjega sektorja kot najbolj primerne nosilca teh programov, kakor gospodarskega trga k urejenemu izvajanju tistih storitev, ki so po naravi tržne, ter k donacijskemu sodelovanju s tretjim sektorjem pri neprofitnih socialnih programih. Država pa mora voditi stabilno in kontinuirano socialno politično usmeritev ter ohraniti kontrolo pogojev in razmer pri vseh izvajalcih socialno varstvenih storitev.

4. cilj:

Poskrbeti za nova znanja o starosti, staranju in sožitju generacij, ozaveščati celotno prebivalstvo o nalogah in možnostih za kakovostno staranje in sožitje med generacijami v današnjih razmerah ter zagotavljati ugodne pogoje za pozitivno gledanje na starost in na povezovanje vseh treh generacij v družbi.

V 20. stoletju – poimenovanem stoletje otroka – sta znanost in socialna politika prispevali obširna znanja o prvem obdobju življenja, da so splošno razširjena in dostopna; to so znanja, ki obsegajo celotno prvo življenjsko obdobje od spočetja, prek nosečnosti in poroda, nege dojenčka, vzgoje in izobraževanja otrok, vse do spoznanj o mladostništvu in osamosvajanju od rodne družine. Na osnovi razširjenosti in dostopnosti teh spoznanj je mladost postala bistveno bolj kakovostna kakor pred tem. Ob naraščajočem deležu starega prebivalstva je treba v najkrajšem času priti do potrebnih spoznanj o starosti in sožitju generacij ter s sistematičnim informiranjem in ozaveščanjem celotnega prebivalstva doseči javno informiranost in splošno dostopnost znanj o starosti, specifičnih možnostih in nalogah v tretjem življenjskem obdobju ter o komunikaciji in sožitju med tretjo in mlajšima generacijama.

Posameznik, družine in celotna družbena skupnost morajo razpolagati z določenimi znanji o staranju, starosti in njenih posebnih možnostih ter o sožitju in komunikaciji med generacijami. Razširjenost in dostopnost teh znanj je pogoj, da lahko tretja generacija v osebnem in družbenem

življenju izkoristi svoje potencialne ter tako optimalno varuje in krepi svoje telesno, duševno in socialno zdravje. Razširjenost in dostopnost sodobnih znanj o starosti in medgeneracijskem sožitju je v postmodernem času tudi pogoj, da mlada, srednja in tretja generacija lahko živijo v komplementarnem družbenem sožitju na principu medgeneracijske solidarnosti. Široka razširjenost in dostopnost tovrstnih znanj je končno pogoj, da bo demokratična javnost podpirala državo v njenih reformnih prizadevanjih na področju skrbi za stare ljudi in sožitje generacij.

Skrb za nova znanja o staranju, sožitju generacij in pripravi na kakovostno starost, informiranje in ozaveščanje prebivalstva o tem, dobra strategija za prilagajanje obstoječih programov in razvijanje novih programov za kakovostno življenje v starosti ter za povezanost med generacijami so pogoji za družbeno stabilnost in razvoj v razmerah velikega deleža starega prebivalstva. Odgovornost, da bodo ti pogoji dobri, ima država.

5. cilj:

Povezati in aktivirati vse državne resorje in civilno družbo v prizadevanju za kakovostno staranje in sožitje generacij.

V običajnih razmerah je skrb za stare ljudi prepuščena predvsem resorjema socialnega varstva in zdravstva ter civilnim organizacijam tretjega sektorja v družbi. V zaostrenih razmerah, ki se bodo v prihodnjih letih še stopnjevale, pa je nujno aktivirati za skupno reševanje v okviru vlade vse resorje (delo, družina in socialno varstvo, zdravstvo, šolstvo, znanost, kultura, stanovanjska politika in druge) ter ustvariti pogoje za skupno delo s civilno družbo, zlasti s tretjim sektorjem neprofitnih nevladnih organizacij. Pri tem je treba paziti, da se skrb za staro prebivalstvo kot javni državni in družbeni cilj ne bo obravnaval ločeno od ustvarjanja dobrih pogojev za sožitje generacij, kajti ta cilj je pogoj za uresničevanje prvega.

6. cilj:

Demarginalizirati tretjo generacijo v družbi s ponovno vključitvijo njenih velikih potencialov v skrb za lastno kakovostno staranje in sodelovanje z mlajšima generacijama pri obvladovanju njihovih nalog.

Pogoj za uspešno obvladovanje sodobnih nalog kakovostnega staranja in sožitja generacij je tudi rešitev družbenega protislovja, ko je upokojska generacija najbolj samostojna, obenem pa najbolj družbeno marginalizirana in odvisna. Stari ljudje imajo velike sposobnosti, ki v sodobni družbi niso uporabljene kot socialni kapital; tri četrtine ljudi iz tretje generacije je povsem samostojnih. Vse te velike potencialne je treba skozi primerne programe in strukture v krajevni skupnosti vključiti v ustvarjanje družbene blaginje na način, ki bo koristil tako tretji kakor mlajšima generacijama. Tudi pri sami nalogi skrbi za kakovostno staranje in sožitje generacij so verjetno največje rezervne sile pri sami tretji generaciji.

Vsi navedeni cilji presegaajo resor socialnega varstva, zato niso le osnova za Nacionalni program socialnega varstva starih ljudi, ampak tudi za Nacionalno strategijo razvoja družbe z velikim deležem starega prebivalstva. Prvi trije cilji so pretežno socialno varstveni, toda ta resor jim brez celovite nacionalne strategije v prihodnjih letih ne bo mogel biti kos, medtem ko so drugi trije povsem medsektorski in se nanašajo na naloge ostalih sektorjev in civilne družbe.

RAZVOJ OBSTOJE^IH PROGRAMOV SOCIALNEGA VARSTVA STARIH LJUDI

Med obstoječimi programi socialnega varstva za stare ljudi in sožitje med generacijami bomo omenili najpomembnejše. Ne da bi jih opisovali ali analizirali (obširno o teh in drugih programih

glej Ramovš 2003, zlasti 13. in 14. poglavje, str. 279-364), ampak navedli nekaj smernic, ki se zdijo pomembne za njegov nadaljnji razvoj z vidika celote njihovega sedanjega razvojnega stanja, zlasti pa v luči sodobnih družbenih dejstev, ki smo jih opisali.

Prilaganje pokojninskega sistema

Državni pokojninski sistemi kontinentalne Evrope (»Bismarckovi«) so najvišja stopnja starostne in invalidske materialne socialne varnosti za zaposleno prebivalstvo in njihove svojce v zgodovini. S socialnim funkcioniranjem države so tako tesno spojeni, da bi njihovo sesutje povzročilo kolaps države, tembolj pa celotne institucionalizirane medgeneracijske solidarnosti. Stabilnost teh pokojninskih sistemov določajo trije dejavniki: razmerje med zaposlenimi in upokojenci, prispevna stopnja zavarovancev in delodajalcev ter državno pokrivanje pokojninskega primanjkljaja iz proračuna. Naraščajoči delež upokojevcev povzroča zadnja leta vedno večji pokojninski primanjkljaj, ki ga v Sloveniji po zakonu pokriva država, saj je prispevna stopnja stabilna. Zaposleni in podjetja so s prispevno stopnjo za obvezna zavarovanja in davke obremenjeni že na gornji meji zmogljivosti, državni proračun pa se prav tako kot zavarovanje polni od gospodarstva in posameznikov. Naraščanje starega prebivalstva torej nujno vodi v naraščanje pokojninskega primanjkljaja. Neizbežna socialnopolitična naloga je iskanje nove paradigme za materialno socialno varnost tretje generacije. Pri njenem reševanju je treba izhajati iz načela, da se materialna socialna varnost tretje generacije ne sme zmanjševati, če hočemo imeti stabilno družbo relativne blaginje. Nagle spremembe pri pokojninskem sistemu niso smiselne. Čeprav je šele nekaj let od sprejetja novega pokojninskega zakona (Zakon 1999), bi bilo treba čim prej začeti s pripravo novih postopnih pokojninskih reform. Te bodo morale uveljaviti večjo fleksibilnost pri upokojevanju ali delnem upokojeva-

nju, tako da bodo ljudje motivirani za nadaljnje delo v skladu s svojimi zmožnostmi. Prav tako bomo morali pred novimi reformami s kvalitetnim informiranjem in ozaveščanjem celotnega prebivalstva dvigniti poučenost prebivalstva o delovanju obveznega pokojninskega zavarovanja na principu medgeneracijske pogodbe, saj sedanje zaostrovanje med generacijami kaže, da celo fakultetno izobraženi družboslovci ob upokojitvi tega ne poznajo. Brez informiranosti ni svobodne odločitve, brez svobodne osebne odločitve pa danes ne more delovati temeljna socialna imunska zmožnost solidarnosti, na kateri temelji medgeneracijska pogodba. Prav tako je temeljita informiranost o stanju v družbi nujna za krepitev lastne odgovornosti zase, npr. zavesti, da je osebno imetje vsakogar namenjeno najprej njegovemu kakovostnemu staranju in šele nato svojcem, ki bodo ostali za njim.

Prilaganje sistema javnih socialnih storitev in dajatev

Podobna izhodišča, kot smo jih pravkar navedli za sistem obveznega pokojninskega zavarovanja, bo treba upoštevati tudi pri prilaganju javnih socialno varstvenih storitev in dajatev rastočemu deležu starega prebivalstva. Stroški proračuna države in občin za socialno varstvene dajatve in storitve se bodo z rastjo starega prebivalstva gotovo dvigali, vprašanje pa je tudi, kako bo vplivalo na javne finance padanje števila aktivnega avtohtonega prebivalstva. Sistem dajatev in storitev socialnega varstva je zato treba strokovno spremljati za obdobje cele generacije in ne za obdobje mandata ene vlade, saj stabilna družba ne prenese naglih sprememb. Potrebne korekcije je treba pripravljati pravočasno, da se ne zmanjša socialna varnost starega prebivalstva, prav tako pa ne mladega ali zaposlenega. Tranzicija od socialistične socialne države, kjer je prevladovala kolektivna zavest, h kapitalistični tržni družbi, v kateri prevladuje zavest lastne individualne pobude in odgovornosti,

se je tudi v Sloveniji odvila veliko bolj in hitreje na gospodarsko tržnem področju kot tranzicija na socialnem področju. V tem obstajajo nekatere rezerve za prilagajanje sistemov na prihajajoči val starega prebivalstva. Vse so vezane na sistematično podporo družbenim mehanizmom za razvoj osebne ozaveščenosti in odgovornosti prebivalstva za lastno kakovostno socialno funkcioniranje na materialnem področju in na področju medčloveškega sožitja. Med temi mehanizmi so odločilni: državna podpora organizacijam tretjega sektorja na socialnem področju, socialna vzgoja za sožitje generacij in medgeneracijsko komuniciranje pri rednem šolanju od vrtca do podiplomskega izobraževanja vsaj v takem obsegu kakor telesna, prometna in gospodinjstva vzgoja ter preusmeritev javnih občil v pozitivno poročanje o staranju in sožitju generacij.

Vzdrževanje in širjenje kapacitet domskega varstva za stare ljudi

Slovenija ima posteljno kapaciteto v domovih za stare ljudi na evropski ravni (za skoraj 5 odstotkov prebivalstva nad 65 let). Zgradbe so relativno nove ali temeljito prenovljene, tudi normativi in standardi za materialno oskrbo so na visoki evropski ravni. Tudi v prihodnjih letih bo zaradi številčnega naraščanja starih ljudi nujno potrebno graditi nove kapacitete domov za stare ljudi, da bodo zmožne sprejeti približno ta relativni delež starega prebivalstva. Pri tem je smiselno preiti na nove oblike z novejšimi koncepti oskrbe in tako arhitekturo stavbe, ki bo bolj po meri starega človeka z eno ali drugo posebnostjo (dementni, nepomični ...).

Sistemsko šibka točka naših domov sta njihova velikost in arhitektura, ki ne podpirata medčloveškega sožitja, ter nizka usposobljenost kadra za kvalitetno komuniciranje v nasprotju z relativno dobro usposobljenostjo za negovanje, prehrano, čistočo in druge materialne potrebe starih ljudi. Ta anomalija izhaja iz sorazmerno slabe vključenosti socialnega modela v delovanje domov

za stare ljudi. Socialni model ima namreč pred očmi celotnega človeka in vse njegove osebne in socialne potrebe ter skupnost kot celoto, medtem ko je zdravstveno negovalni model, po katerem so naši domovi koncipirani in zgrajeni, pozoren predvsem na boleznin in telesno oslabele starih ljudi ter individualno obravnavo teh primanjkljajev. Kakovost domskega varstva na psihosocialnem področju je mogoče v prihodnje bistveno izboljšati z naslednjimi sistematičnimi ukrepi:

1. Vse zaposlene v domovih za stare ljudi je treba podobno kot za nego ali druga materialna opravila sistematično usposabljanje tudi za medčloveško sožitje s starimi ljudmi in med zaposlenimi, za razumevanje starosti in za kakovostno komuniciranje s stari človekom.
2. V sistem socialne skrbi za stare ljudi v domovih je treba sistematično vključiti svoje in prostovoljce iz okolja ustanove. To so nekateri domovi že začeli uspešno uvajati, vendar po naključni osebni zavzetosti vodilnih, potrebno pa je spremeniti sistem in koncept domov, da bo vključevanje svojcev in prostovoljcev bistvena sestavina sistema tovrstnih ustanov, ki se bo kazala v kadrovske strukturi zaposlenih, arhitekturi zgradbe in organizaciji vsakdanjega življenja v ustanovi.
3. Velika možnost in skorajda nujna je prilagoditev koncepta socialne oskrbe v domovih socialnim potrebam ljudi in sodobnim strokovnim spoznanjem na tak način, da se koncept specializirane oskrbe ljudi, po katerem se ob starem človeku dnevno zvrstijo številni anonimni uslužbenci, zamenja s socialnim konceptom osebnega odnosa. Po sodobnem socialnem konceptu je matična »gospodinja« ali določen drug uslužbenec v rednem osebnem odnosu z določenim številom starih ljudi. On ima zanje primarno odgovornost, vse specializirane službe pa kot servis opravljajo potrebne storitve. V sedanjem konceptu je osebni človeški odnos naključje, ki se

samoumevno pričakuje od vseh zaposlenih, medtem ko sistemsko ni poskrbljeno zanj. Dom za stare ljudi sedaj deluje na industrijski paradigmi specializirane materialne oskrbe, ki je po svoji naravi brezosebna. Glede medčloveškega sožitja se predpostavlja, da zaposleni s tradicionalno spontanostjo zadovoljujejo oskrbovancem tudi temeljne psihosocialne potrebe po odnosih in sožitju, deloma pa sedanji koncept domske oskrbe v veliki ustanovi temelji na kolektivistični predstavi, da človek ne potrebuje osebnih človeških odnosov. Zato je nujno spremeniti sedanji koncept domske oskrbe s socialnim, da bo tudi za kakovostno medčloveško sožitje sistematično poskrbljeno na principih posttradicionalne družbe.

4. Naši domovi so bili grajeni na principu velikega stanovanjskega bloka ali bolnišnice s predpostavko, da bo večina stanovalcev sorazmerno gibljivih ter telesno in duševno zdravih. Sedaj je večina sorazmerno zelo bolnih, negibljivih, zlasti pa se naglo večja delež dementnih, med katerimi so mnogi tako dezorientirani, da se iz odprtih prostorov brez stalnega varstva izgubijo v okolje, kjer so v nevarnosti, zaklepanje prostorov pa je v nasprotju z osnovnimi načeli demokratične družbe in pozitivne zakonodaje. Vodstvo domov je v teh primerih v hudi zagati, saj mora stanovalcem zagotoviti varnost, ne da bi iz doma naredili zapor. Pri obstoječi arhitekturi domov je to zelo težko in zahteva finančna vlaganja, ki navadno presegajo realne možnosti. V Evropi so se zadnje desetletje razvile dobre strokovne rešitve za ta problem. Temeljijo na spremenjeni arhitekturi, ki omogoča dementnim stanovalcem neomejeno gibanje v obliki človeku prijaznih krožnih hodnikov, obkroženih z dobro prepoznavnimi njihovimi sobami na zunanji strani ter večnamenskim skupnim atrijskim prostorom v sredini. To je rešitev, ki je že v prejšnjih stoletjih

omogočala posameznikom veliko osebno individualnost, obenem pa veliko mero sožitja v stanovanjski skupnosti (npr. meniški). Seveda mora biti taka stanovanjska skupnost za dementne majhna – družinskega tipa kakih 8 ljudi – z dvema hišnima gospodinjama. Več takih skupnosti je zaradi ekonomičnosti povezanih s klasičnim domom za stare ljudi ali v kolonijo na isti lokaciji ali pa dislocirano tudi na deset ali več kilometrov – ta druga rešitev omogoča boljšo vključenost v krajevno skupnost. Skupne servisne službe skrbijo za določene skupne materialne potrebe, ki presegajo lastno delo take stanovanjske skupine (dovoz hrane, zdravstvena nega, pranje in podobno). Pri naših obstoječih javnih domovih za stare ljudi bi bila dobra rešitev nakazanih problemov ta, da bi jim dograjevali v okolici nove stanovanjske skupnosti po navedenih sodobnih principih za dementne stare ljudi. S tem bi rešili hude probleme sodobnega varstva in oskrbe dementnih stanovalcev, obenem pa sprostili kapacitete domov za relativno zdrave stanovalce.

Za nove domove se ob spreminjajoči se strukturi stanovalcev postavlja vprašanje, ali graditi še naprej integrirani tip za vse vrste starih ljudi ali tudi specializirane negovalne domove, te pa spet naprej specializirane za dementne in druge kategorije starih ljudi. Temeljno humano načelo je vključenost tako ali drugače prizadetega človeka v njegovo naravno okolje in sicer na način, da ni ogrožen sam človek in drugi ob njem. Kadar pa ni mogoče socialno sožitje v naravnem okolju, se je treba temu približati, kolikor je največ mogoče; v naši preteklosti – ko je bila slovenska geriatrija in socialna gerontologija med vodilnimi na svetu – je starosta slovenske gerontologije prof. dr. Bojan Accetto, zastopal z absolutno veljavo načelo integrirane zdravstvene in socialne obravnave starih ljudi (Accetto 1968, 1987). Prej omenjena rešitev dograjevanja stanovanjskih skupnosti za dementne k obstoječim domovom

ter koncept oskrbe s hišnimi gospodinjami je ena smer reševanja, druga so skrbneje vodene novogradnje glede arhitekture in koncepta oskrbe znotraj ustanove in v povezavi z okoljem. Poleg primernejših novogradenj za dementne stare ljudi, ki bodo bolj prijazne oskrbovancem, zaposlenim, svojcem in družbenemu okolju, potrebujejo v sodobnih razmerah tudi umirajoči in njihovi svojci primerno okolje. Terminalnim bolnikom in umirajočim so prilagojeni sodobni hospici; v bližnji prihodnosti bomo dobili prvega tudi pri nas. Integriran dom je in bo ostal bolj celostno človeško okolje, kakor je to specializiran azil, zato je vredno naš integriran tip javnega socialnega zavoda za oskrbo starih ljudi ohranjati in dopolnjevati s programi za bolj kakovostno sožitje, vzporedno pa z razvojnimi projekti uvažati nove specializirane oblike manjših domov oziroma stanovanjskih skupin ob domovih za posebej prizadete skupine, kot so dementni in bolniki v terminalnem obdobju.

Z druge strani je treba odpirati tudi nadstandardne domove za vitalne stare ljudi, ki tak način življenja v ustanovi hočejo in zmorejo. Pri tem je pomembno, da bo jasno opredeljena ločnica med gostinskimi ustanovami, ki nudijo prehrano, prenočišča in druge usluge ljudem – to je dejavnostjo, ki sodi v gospodarstvo, in med socialno varstveno dejavnostjo za stare ljudi, ki mora potekati po strokovnih in etičnih standardih socialnega varstva. Socialne ustanove sodijo v resor socialnega varstva, pa naj bodo to javni državni zavodi, koncesijsko sprejeti v javno socialno varstveno mrežo ali pa neprofitna zasebna socialna dejavnost s potrebnimi dovoljenji za delo oziroma javno verificiranim programom za socialno varstveno delo. Vse socialno varstvene ustanove morajo biti podvržene strokovnemu nadzoru in evalvaciji socialno varstvenega resorja. Stari ljudje se seveda lahko odločajo tudi za nastanitev v tržni gostinski ali turistični ustanovi, toda jasno mora biti, da to ni ustanova po socialno varstvenih, ampak po gospodarskih

merilih. Doslej je pri zapletih ostajala ta meja v javnosti nejasna in se je napaka pripisovala socialni, čeprav ustanova ni bila socialna. V prihodnje bo teh nevarnosti čedalje več, ker je za podjetja gradnja domov za stare ljudi obetaven zaslužek, za občine pa zaželen cilj. Da bi se izognili težavam in zlorabi starih ljudi, ki imajo pravico in želijo biti socialno varstveno oskrbovani v starosti, je treba storiti naslednje:

- narediti jasna merila, kaj je neprofitna socialna dejavnost;
- narediti merila za delo zasebne socialno varstvene ustanove ter za verifikacijo (licenco) socialno varstvenega programa, njegovih nosilcev in izvajalcev;
- Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve mora imeti stalno objavljen tekoči seznam vseh socialno varstvenih ustanov in programov za oskrbo starih ljudi v Sloveniji in sicer na tak način, da je vedno vsem dostopen državljanom (domača stran na medmrežju), da bodo stari ljudje in njihovo zastopniki vsak trenutek vedeli, ali so v socialni ali turistično-gostinski ustanovi.

Jasna merila neprofitnosti, vstopna merila za socialno dejavnost ter ločitev med gostinsko oskrbo samostojnih starih ljudi in med socialno oskrbo, nego in pomočjo tistim, ki to želijo in imajo do tega pravico, je osnova za sistemsko preprečevanje zlorabe nemočnih starih ljudi. V obeh primerih pa je dober mehanizem proti zlorabam tesna integriranost teh ustanov v socialno okolje. V prihodnje je treba posvetiti sistemsko pozornost, da bodo socialno varstvene ustanove v svojem vsakdanjem življenju bolj vključene v svoje socialno okolje; doslej so bili namreč naši domovi večinoma relativno izolirani v svojem okolju. Uvajanje socialne mreže za kakovostno staranje in sožitje generacij v celotnem kraju, ki uvede tudi v dom za stare ljudi večje število prostovoljcev iz okolja ter sistemsko integrira svojce s »klubi svojcev«, je dober mehanizem za večjo integriranost doma v okolje.

V začetku postsocialistične tranzicije po letu 1990 je bila samoumevni lastnik vseh domov za stare ljudi država kot naslednica samoupravne družbe. Poudariti je treba zaslugo vseh demokratičnih vlad, da državnih domov niso privatizirale. Civilni socialni tretji sektor pri nas še ni razvit, da bi jih lahko prevzel v upravo, zasebni tržni kapital pa ni zmožen opravljati socialnih storitev kvalitetno, ker po notranji zakonitosti teži primarno k dobičku, ki ga je mogoče pri socialno varstveni dejavnosti za ogroženo prebivalstvo dobiti z dviganjem cen ali/in nižanjem standardov. Veliko povpraševanje po namestitvi starih ljudi v domove je za kapital izredno vabljev trg. Dosedanji razvoj te močne veje sociale je ubiral varno pot v korist starih ljudi, kajti nazadovanja ne bi povzročila le privatizacija domov za stare s prodajo na trgu, ampak prav tako izročitev v upravo navideznemu tretjemu sektorju v obliki določene močne skupine s stranskimi interesi. Pravi tretji sektor, ki je primeren nosilec ustanov in programov za stare ljudi, je samo tisti, ki nastane neposredno iz socialnega gibanja na temelju potrebe po socialni skrbi za kakovostno staranje in sožitje generacij. Če nastane kot zastopniška organizacija menedžmenta za zadovoljevanje teh potreb, je to psevdo tretji sektor, ki nujno primarno teži po zadovoljevanju svojih potreb in ne potreb starih ljudi ali družbenih potreb na področju socialnega varstva. Postopno dodajanje zasebnega sektorja s koncesijami je bila in ostaja edina možna pot za pluralizacijo domov za stare ljudi na način, da se sistemsko ohrani strokovna kakovost, socialna raven in univerzalna dostopnost teh ustanov vse do tedaj, ko bo dovolj razvit socialni tretji sektor specializiranih civilnih združenj, ki bo zmožen dobro gospodariti in neprofitno voditi tovrstne ustanove javnega socialnega pomena. Podpora hitrejšemu razvoju socialnega tretjega sektorja je v tranzicijskih razmerah prednostna naloga države; kot naslednica socialistične družbe, v kateri je ta pomembni del sodobne družbe ostajal nerazvit, je dolžna orga-

nizirati »pomoč za razvoj samopomoči«. Sedanje stanje je takšno, da je tretji sektor na področju sociale, izobraževanja in raziskovanja v Sloveniji med najmanj razvitimi v Evropi in ga država podpira veliko slabše kakor drugod. Dejstvo je, da tranzicijski tretji sektor (npr. množično in zelo dobro organizirano Društvo upokojencev), ki je nastal iz paradržavnih organizacij v času socializma, ni pokazal niti volje niti zmožnosti na področju ustanavljanja in vodenja ustanov za starostno oskrbo. Te organizacije uspešno skrbijo za rekreacijo, pravice in še nekatere potrebe tretje generacije, za organiziranje domske oskrbe in uvajanje novih programov pa niso pokazale zanimanja in zmožnosti, zato je nujno podpirati nastajanje in razvoj novih, ki bodo s temi tvorile komplementarno celoto. Dolžnost države je tudi, da sistemsko podpira sodelovanje in mrežno povezanost različnih socialnih ustanov za stare ljudi in sožitje med generacijami.

Omeniti moramo še en pojav in njegove nevarnosti. Izkušnja zadnjih let kaže, da se lotevajo gradenj domov za stare ljudi gradbena in podobna podjetja. To je navidez povsem nelogično, saj tovrstna gospodarska dejavnost nima nikakršnih izkušenj s socialnim področjem, logika gradbeništva pa je, da se z določenim projektom ukvarja le krajše obdobje, dokler ni zgradba narejena. Dosedanja izkušnja kaže, da pri tovrstnih podvigih prihaja deloma do hujših ali lažjih zapletov že preden je dom dograjen, da podjetja gradijo z naglico po arhitekturnih konceptih, ki so za strokovnim razvojem sodobnih evropskih domov za stare ljudi (to velja tudi za državne domove), da koncept dela in statusa bodoče ustanove (dovoljenje za delo, koncesija ...) zaostaja za investicijskim. Zdi se, da je motiv teh gradenj, da si podjetje zagotovi delo, saj delo tvori največji del investicije. Po dograditvi bodo tak dom čakale težko rešljive naloge. Kdo in kako bo odplačeval kredite, s katerimi je bil zgrajen, saj niti sistem koncesijskega niti državnega doma nima rešenega

vprašanja polne amortizacije investicije? Kdo bo poskrbel, da bo podjetnik s svojo logiko, ki je tako oddaljena od strokovnega področja sociale, zmožgel vpeljati dober socialni zavod za ogroženo populacijo starih ljudi? Kdo bo tak dom »odkupil«, saj se zdi, da je dokaj očitna želja tovrstnih investitorjev, svoj izdelek čim prej prodati? Država verjetno ne, saj teži, da bi se našel primeren nosilec njenih domov. Tudi misel, naj bi bili to dražji nadstandardni tržno rentabilni domovi, v naši postsocialistični tranziciji ne vzdrži: ljudje z dovolj premoženja imajo na voljo poljubne hotelske ali topliške kapacitete, vsi pa se nagibajo k državno sofinancirani oskrbi po dolgoletni izkušnji, da mora država poskrbeti za vse. Ta nekoliko priostren odstavek je dodan zato, da se nacionalna socialna politika s svojimi načrti vnaprej opredeli do teh gradenj in s tem prepreči nesporazume in nepotrebne afere na račun starih ljudi.

Širjenje dnevnega varstva

Dnevno varstvo je zaradi čedalje večje odsotnosti družinskih članov nujnost in obenem dobra možnost za mnoge stare ljudi, da ostanejo v domačem okolju. Pri nas smo to možnost začeli uvajati šele pred leti in sicer pri domovih za stare ljudi. Ta model se ni dobro uveljavil, kajti dom za stare ljudi doživlja večina ljudi preveč s strahom, da bi ostali v njem, zato do skrajne sile ne poseže po njegovih uslugah, razen v primerih, ko je dom živo vključen v socialno okolje. Program za dnevno varstvo ne sme biti podoben »domskemu«, zdravstveno hospitalnemu modelu ali modelu vrta; biti mora individualiziran socialni model s številnimi življenjskimi dejavnostmi, usmerjen medgeneracijsko in v krajevno okolje. Dobra možnost za uvajanje dnevnega varstva se kaže v okviru krajevnih medgeneracijskih središč, s pomočjo socialne mreže številnih prostovoljskih, strokovnih, izobraževalnih in servisnih programov za stare ljudi, njihove svojce in ostalo krajevno prebivalstvo. Krajevno medgeneracij-

sko središče pa mora pri tem tesno sodelovati z domom za stare ljudi, od koder prejema hrano in razne servisne usluge.

Stabiliziranje in širjenje socialne oskrbe na domu

Nagel in uspešen razvoj socialne oskrbe na domu, ki je iz javnih del prerasla v temeljno socialno varstveno storitev za stare ljudi v njihovem domačem okolju, je največji dosežek slovenske sociale na področju skrbi za stare ljudi v samostojni Sloveniji. Pri tem razvoju so odigrali svojo pomembno vlogo tako centri za socialno delo kakor domovi za stare ljudi. Nagla količinska rast in strokovna usposobljenost socialnih oskrbovalk za materialno oskrbovanje starih ljudi sta seveda povzročali nekaj razvojnih težav, zlasti organizacijskih. Glavna je bil prehod k enotno urejenemu sofinanciranju storitve in primernim delovnim normativom in standardom. Primerna organizacijska oblika se še razvija: nekatere občine so to storitev koncesijsko oddale zasebnikom, druge so organizirale javno službo. Vsak od teh dveh modelov ima svoje prednosti in svoje slabosti. V prihodnje bo vredno preizkusiti tudi mešani model, kjer občina zagotovi prostor in osnovne pogoje, primerno civilno združenje pa strokovno delo, povezano s prostovoljstvom za družabništvo in drugimi medgeneracijskimi programi – takšen model socialne oskrbe na domu bi bil del krajevnega medgeneracijskega središča. V prihodnje se v Evropi na socialnem, izobraževalnem in znanstvenem področju kaže mešana organizacija kot kakovostni napredek. Druga dopolnitev, ki je v sedanjem sistemu pomoči starim ljudem in njihovim družinam na domu nujna, pa je povezava socialne oskrbe na domu z zdravstveno patronažno nego na domu, ki je bila pri nas izjemno dobro razvita, v tranziciji pa jo je zdravstvo zelo zanemarilo. In tretja nujna dopolnitev v prihodnje: v usposabljanje socialnih oskrbovalk je treba vnesti vsebine komuniciranja s starim človekom.

Širjenje sistema varovanih stanovanj

Varovana stanovanja bodo verjetno v prihodnje zelo perspektivna oblika relativne neodvisnosti starih ljudi v socialno varnem okolju; na to kaže visoko vrednotenje samostojnega življenja, zlasti pa veliko število gospodinjstev z enim članom. V Sloveniji smo varovana stanovanja začeli uvajati v zadnjih letih. Dosedanje izkušnje narekujejo, da bo treba v prihodnje tudi pri njihovem uvajanju najti sprejemljivejše modele. Element tranzicijske tržne profitnosti, ki je povzročil v nekaterih primerih afere in hude negotovosti ljudem, ki so vložili svoje imetje v nakup varovanega stanovanja, je tudi tukaj opozorilni znak, da je kapitalski trg težko združljiv s socialno varstvenim sistemom. Idealni pobudnik in nosilec bi tudi za varovanja stanovanja bilo primerno civilno združenje. Za manjši sklop varovanih stanovanj pa je primeren pobudnik in nosilec tudi skupina zainteresiranih posameznikov, ki se poveže in osnuje stanovanjsko skupino ali stanovanjsko zadrugo za samostojno preživljanje starosti v bolj ali manj šibki medsebojni povezavi.

Stabilizacija in racionalizacija sistema pomoči na daljavo

Sistem elektronske pomoči na daljavo je sodoben program za pomoč starim ljudem, zlati tistim, ki živijo sami – teh pa je čedalje več. S hitro telefonsko komunikacijo omogoči stik s centralo, kjer je baza podatkov o potrebah in možnih virih vsakovrstne pomoči staremu človeka. Ta sistem se bo v bodoče zelo izpopolnjeval v smeri robotskih oskrbovalk nesamostojnega starega človeka. Elektronski sistem pomoči na daljavo se lahko razširi in uveljavi, če:

- je dovolj poceni, da je dostopen velikemu številu starih ljudi (je na ravni cene običajne telefonske naročnine) – to pa je mogoče, če ima zadostno število naročnikov;
- je njegova informativna centrala interdisciplinarno široka glede informacij o storitvah

– to pa je mogoče, če z nosilci vseh teh storitev v okolju partnersko sodeluje, ali pa, če sama centrala razpolaga z vsemi servisnimi službami.

V Sloveniji se je sistem elektronske pomoči na daljavo pojavil že pred leti – torej sorazmerno zgodaj, vendar se ni uspešno razširil. Glavni vzroki so: razdrobljenost na številne organizacije, ki imajo zelo malo naročnikov, tako da so dejanski stroški deset ali večkrat preveliki, organizacijsko so vsi ti sistemi nedorečeni glede tega, ali naj bo to javna služba ali zasebni servis, zlasti pa glede tem, kako naj pride do sodelovanja z drugimi službami za pomoč starim ljudem v njihovem okolju. Sistem elektronske pomoči na daljavo se bo v Sloveniji prej ali slej moral uveljaviti, toda to se bo zgodilo šele, ko bo narejen racionalen načrt, da bo sistem poslovno rentabilen zaradi široke dostopnosti ter interdisciplinarno strokovno zastavljen, da bodo enakopravni delovni partnerji socialna, zdravstvena, storitvene, ekonomska in elektronska stroka.

Širjenje sistemov medgeneracijskega prostovoljstva

Medgeneracijsko prostovoljstvo temelji na naslednjih dejstvih:

- človek mora biti zaradi lastne osebnostne in socialne rasti skozi vse življenje povezan z vsemi tremi generacijami;
 - v sodobni družbi je svobodna osebna odločitev temeljno načelo za osebno povezovanje med odraslimi ljudmi;
 - ena do dve uri prostovoljskega dela tedensko – to je okrog 1 odstotek časa – je primeren odmerek redne osebne vadbe za razvijanje in ohranjanje osebne solidarnosti kot temeljne človeške sposobnosti za urejeno družbeno sožitje v današnjih življenjskih razmerah individualistično in materialno usmerjene zahodne kulture, kjer je solidarnost zelo ogrožena.
- Spoznanja pri raziskovalnem preverjanju navedenih trditev in izkušnje pri praktičnem projek-

tnem uvajanju socialnega prostovoljstva kažejo, da je s primerno metodiko mogoče uresničiti množično medgeneracijsko prostovoljstvo. Pri iskanju prostovoljcev je treba izhajati iz informiranja in ozaveščanja skupnosti ter množičnih živih potreb ljudi v njej. Pri uvajanju medgeneracijskega prostovoljstva lahko računamo predvsem na druženje v paru in v malih medgeneracijskih skupinah, nekaj pa tudi na prostovoljsko opravljanje storitev mlajših dveh generacij za vsakdanjo oskrbo in nego starejših, ter obratno: starejših ljudi za mlajši dve generaciji (inštrukcije, varovanje otrok »babi-ca na posodo« ipd). Mlada generacija ima veliko znanj o sodobnih informacijskih tehnologijah, ki jih ob primernem prostovoljskem druženju na najbolj uspešen in najcenejši način prenese na tretjo – glede tega najbolj neobogljeno generacijo. Tretja generacija pa ima obilje čustev, z glavino svojega časa svobodno razpolaga, ima veliko zrelih življenjskih izkušenj in tudi neskončno mero koristnih poklicnih znanj (izobraževalnih, zdravstvenih, tehničnih, praktičnih, delovnih, kulturnih in umetnostnih, narodopisnih ...), ki jih lahko v prostovoljskem odnosu prenaša v družbo in s tem koristi mlajšima generacijama, sama pa ostaja socialno in osebnostno vitalna. Zato je medgeneracijsko prostovoljstvo eno od redkih področij, kjer uspešno premagujemo sodobno izključenost aktivnega prispevka tretje generacije družbi in mlajšima generacijama.

Največ medgeneracijskih prostovoljcev je izmed svojcev po smrti starega družinskega člana, mladih upokojencev, študentov in dijakov. Odločilnega pomena za dobro medgeneracijsko prostovoljstvo je, da se na tečajih s socialnim učenjem iz prakse dobro usposobijo za poznavanje in sprejemanje starosti, za komunikacijo s starim človekom in za prepoznavanje lastnih potreb, tako da sta vlaganje in korist pri njihovem prostovoljskem delu v ravnotežju. Za vzdrževanje prostovoljske kondicije in preprečevanje patologije pri prostovoljskem delu je potrebno mesečno druženje prostovoljcev v intervizijski

skupini, kjer izmenjujejo svoje izkušnje in se stalno izpopolnjujejo. Medgeneracijsko prostovoljstvo je treba na krajevni ravni organizirati na sodoben način, tako da profesionalni socialni organizator medgeneracijske mreže (ki mora biti tudi sam medgeneracijski prostovoljec 2 uri tedensko) skrbi za največ 100 prostovoljcev. Taka medgeneracijska krajevna mreža je finančno zelo rentabilna, saj ti prostovoljci opravijo letno delo, ki ustreza okrog 7 polnim zaposlitvam, glavna korist pa je dviganje zavesti o potrebi medgeneracijske povezanosti in zavestne skrbi za kakovostno staranje in sožitje generacij.

Dosedanje uvajanje večletnih socialnih programov na temelju prostovoljstva se je izkazalo kot izjemno uspešna in poceni oblika državnega podpiranja razvoja tretjega sektorja na področju skrbi za kakovostno staranje in sožitje generacij, zato bo treba to usmeritev nadaljevati in širiti, zlasti pa jo spremljati z znanstvenimi analizami in razvojnimi projekti za stalno izboljševanje prostovoljskih delovnih metod in organiziranosti. Ob upadanju vloge družine pri medgeneracijskem sožitju bo medgeneracijsko prostovoljstvo v prihodnje lahko odigralo pomembno vlogo pri kakovostnem staranju in sožitju generacij. Menimo, da bi bil dosegljiv cilj v naslednjem 5-letnem obdobju uvedba socialne mreže, ki bi vključevala v prostovoljske medgeneracijske povezave 5% prebivalstva, starega nad 60 let (to je 20.000), za kar bi morali usposobiti in organizirati poleg sedanjih še kakih 4.000 prostovoljcev iz mlade in srednje generacije ter izmed mlajših upokojencev.

V velikem evropskem projektu SHARE (The Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe), ki poteka v 11 evropskih državah, raziskujejo tudi prostovoljsko delo tretje generacije in njegove možnosti za dviganje kakovosti življenja. Ugotovljajo, da jih med 65. in 74. letom starosti 10% opravlja prostovoljsko delo; v severnih državah tudi več kot 25%, v Grčiji in Španiji manj kot 4% (Börsch-Supan in sod. 2005), izmed ljudi, starih nad 50 let, pa

sodeluje v prostovoljskem delu kar 20%, pri čemer na evropski ravni niti ni velikih razlik med moškimi in ženskami. Najpogostejša razloga za prostovoljsko delo sta želja, da bi naredili nekaj koristnega, ter veselje, ki jim ga prinaša prostovoljsko delo (Erlinghagen, Hank 2005). Ti novi empirični podatki iz Evrope potrjujejo in krepijo naše dosedanje izkušnje pri uvajanju medgeneracijskega prostovoljstva.

Pri nas je danes kar nekaj dobrih možnosti za javno sistematično uvajanje sodobnega medgeneracijskega prostovoljstva. Glavne so:

1. Socialna vzgoja v višjih letnikih srednje šole s sistematičnim treningom dobre komunikacije in vodeno prostovoljsko prakso.
2. Uvedba tečajev za kakovostno življenje po upokojitvi v zadnjem letu službe z informiranjem o možnosti uvajanja v medgeneracijsko prostovoljstvo.
3. Sistematično uvajanje socialnih podpirancev in brezposelnih k določenemu številu ur prostovoljskega dela. Prostovoljstvo brezposelnih pri skrbi za stare ljudi v ustanovah in krajevnih skupnostih se je izredno obneslo (Eržen 2005), seveda pa jih je treba predhodno primerno usposobiti za obojestransko zadovoljujoče prostovoljsko delo, med njihovim prostovoljskim delom pa poskrbeti, da so primerno vključeni v krajevno prostovoljsko mrežo, da je poskrbljeno za vzdrževanje kakovosti njihovega prostovoljskega dela in za zaščito starih ljudi pred zlorabami. Socialni podpiranci bi kot prostovoljci v ustanovah za stare in krajevnih skupnostih lahko dobro nadomestili izpad javnih del in civilnega služenja vojaščine.

Naloga države na področju razvoja prostovoljstva je pomoč za pospešen razvoj sodobno organiziranega, civilnega, tretjesektorskega prostovoljstva na področju skrbi za stare ljudi in medgeneracijsko sožitje, za vzpostavitev jasnih, strokovno, organizacijsko in ekonomsko preverjenih meril za delovanje, vodenje in financiranje prostovoljskih organizacij. Sem sodi tudi sprejem zakona o pros-

ovoljstvu. Poleg vsega potrebnega mora ta zakon imeti vgrajene mehanizme za podporo sodelovanja med prostovoljskimi organizacijami. Sodelovanje je namreč temelj sodobne solidarnosti. V Sloveniji pa je, v primerjavi z Evropo, sodelovanje tista socialna sposobnost, ki je med najslabše razvitemi, ker je bila v naši zgodovini zadnjih šest generacij sistematično zapostavljena. Če k temu prištejemo še tisočletni vzgib države in politike, da deluje po rimskem principu »deli in vladaj«, je vzgoja za sodelovanje in uspešno komuniciranje ne le temeljna naloga za ohranitev solidarnosti med generacijami, ampak tudi za razvoj in dobro delovanje civilnih organizacij, ki so in bodo nosilci programov na tem področju. Eden od potrebnih mehanizmov za razvoj in dobro delovanje medgeneracijskega prostovoljstva s strani države so kriteriji za licenco organizaciji, ki dela s prostovoljci; ti kriteriji morajo pospeševati čim boljši sistem za delovanje prostovoljstva ob čim nižjih stroških, država pa naj bi sofinancirala delovanje tistega prostovoljstva, ki ga organizira in vodi organizacija s pridobljeno državno licenco za to področje.

Sistematična skrb za razvoj, zbiranje in distribucijo novih gerontoloških znanj ter znanj o medgeneracijskem sožitju

Ob naglem naraščanju deleža starega prebivalstva potrebuje slovenski strokovni, politični in širši družbeni prostor tekoče socialno gerontološke informacije, da bi lahko sproti reševalo čedalje hujše probleme na področju oskrbe starih ljudi ter opravilo nujne preventivne ukrepe za prihodnja leta. Evropske države in svetovna skupnost so zadnja leta to nalogo uvrstile med prioritete naloge trajnostnega razvoja, ki dohiteva okoljske. Ustanovile so močne nacionalne gerontološke inštitute, izhajati so začele številne strokovne in znanstvene revije, čedalje več je znanstvenih in strokovnih konferenc na to temo. Slovenija je že konec šestdesetih let dobila svoj geriatrično-gerontološki Inštitut, ki pa je po letu 1990 prenehal z delovanjem. Leta 2004 je Vlada

RS soustanovila Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje, ki se je že poldrugo desetletje znanstveno, izobraževalno in s projektnim organiziranjem posvečal problematiki staranja in medgeneracijskega sožitja.

Smiselno usmerjanje in razvoj dela v tej in sorodnih znanstvenih ustanovah bo v prihodnjih letih omogočil sistematično raziskovanje najbolj perečih vprašanj s področja gerontologije in medgeneracijskega sožitja, zbiranje in distribucijo domačih in tujih spoznanj s tega področja v slovenski prostor ter izvajanje najbolj potrebnih razvojnih projektov za uvajanje novih programov.

Med prioritetskimi nalogami je raziskava o stanju oskrbovalcev starih ljudi v domači družini, oblikovanje in nato redno spremljanje indikatorjev kakovosti življenja starih ljudi ter razvojni akcijski projekti uvajanja nekaterih novih programov, kot strokovna in javna pomoč družinam, ki oskrbujejo starega družinskega člana, uvajanje oskrbe starih ljudi v tuji (oskrbniški družini) in podobni. Pri uvajanju novih programov je namreč odločilno, da so pripravljene in preizkušene s strokovnimi razvojnimi projekti (zlasti akcijsko raziskovalnimi) in ne na slepo ali stihijsko, kar navadno več stane in ne da dobrih rezultatov.

Področje socialne gerontologije in medgeneracijskega sožitja je izrazito interdisciplinarno. Velikega pomena za razvoj področja bo lahko v letu 2004 ustanovljeni interdisciplinarni znanstveni in družbeni Odbor za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje pri Inštitutu Antona Trstenjaka v tesni povezavi s SAZU.

RAZVIJANJE IN UVAJANJE NOVIH PROGRAMOV

za kakovostno staranje in sožitje med generacijami

Ob nagli rasti deleža starega prebivalstva, še zlasti najstarejših starih ljudi, je čedalje bolj pereče povpraševanje po programih in nosilcih

za socialno oskrbo in nego v starostni onemoglosti. Toda reševanje te naloge je neločljivo povezano z uvajanjem uspešnih programov za kakovostno staranje in sožitje generacij. Koliko so stari ljudje nemočni in težavni, je namreč v veliki meri odvisno od tega, kako svojo starost doživljajo in kako so se nanjo pripravili. Kakovost oskrbe starih ljudi in odnos mlajših dveh generacij do njih pa sta povsem odvisna od tega, koliko imata mlajši dve generaciji razvito solidarnost; to je v veliki meri odvisno od tega, kako starost poznata in sprejemata, to dvoje pa spet od tega, kako svojo starost doživlja sama tretja generacija. Zveza med načrtovanjem dobre oskrbe onemoglih starih ljudi je torej neločljiva z načrtovanjem in uvajanjem programov, s katerimi bodo vse tri generacije spoznavale starost v njenih pozitivnih možnostih in težavnejših nalogah, ter od programov, s katerimi se bodo ponovno učile kakovostnega sožitja v današnjih poindustrijskih razmerah, ko tradicionalni vzorci sožitja generacij niso več uporabni. To je temeljno vodilo za strategijo razvoja družbe v naslednjih letih in desetletjih tja do 2045, ko je treba najti povsem nove načine družbenega razvoja in preživetja v razmerah povsem porušenega številčnega ravnotežja med generacijami ob izjemno velikem deležu starega prebivalstva. Programi za sožitje generacij stopajo torej po pomenu pred programe za oskrbo starih ljudi, oboji pa so neločljivo povezani.

Ostala vodila za oblikovanje in uvajanje novih programov za sožitje generacij in kakovostno staranje so:

- Vključenost v skupnost – pomeni, da bo vsak program za kakovostno staranje in sožitje med generacijami stvar lokalne skupnosti: njenega vodstva in vseh prebivalcev. V zadnjem desetletju se je na primer začela uspešno razvijati javna in zasebna socialna pomoč na domu (deležnih jo je že okrog 5.000 ljudi), za njen razvoj pa je odločilno, da postaja v resnici program krajevne skupnosti in občine.

Za uspešno, hitro in relativno poceni reševanje nalog skrbi za stare ljudi in sožitje med generacijami menim, da je največja možnost razvijanje in uvajanje novih krajevnih medgeneracijskih središč z mrežo številnih programov v samem kraju. Tu se lahko doseže vključitev velikih rezervnih sil upokojene generacije, razvoj neformalnih socialnih mrež, njihova sinergija z javnimi programi občine, zlasti pa sodelovanje z družino, ki je najpomembnejši člen v skrbi za kakovostno staranje in sožitje med generacijami, doslej pa je v našem socialnem varstvu povsem v ozadju javne in strokovne pozornosti.

- Različnost. Tako kot drugod v Evropi mora biti tudi pri nas za oskrbo starih ljudi na voljo več različnih programov, da ljudje lahko med njimi izbirajo glede na svojo situacijo in potrebe. Po letu 1965 smo na primer s sistematičnim financiranjem iz pokojninskega sklada dobro razvili državno mrežo domov za stare ljudi, toda dopolniti jo je treba z alternativami malih stanovanjskih skupin za dementne in umirajoče, s sistematično pomočjo družini, ki doma oskrbuje starega človeka, z mrežo oskrbniških družin za nastanitev onemoglih starih ljudi v tuji družini in z drugimi programi, ki so že znani v Evropi in jih nova spoznanja sproti porajajo.
- Dopolnjevanje vrzeli s programi na pomembnih področjih, ki sedaj niso pokrita. Sisteme pokojninskega in zdravstvenega zavarovanja ter javnih socialnih pomoči je ob naraščajoči potrebi po dolgotrajni negi skoraj nujno dopolniti s solidarnostnim zavarovanjem za dolgotrajno nego. V usposabljanje za sožitje s staro generacijo je treba vključiti vse vzgojne in izobraževalne ustanove. Iznajti je treba programe (to je izjemno težavna naloga!), da bodo družbena občila sedanjo pretežno negativno vlogo zamenjala s svojim prispevkom za kakovostno staranje in sožitje generacij, saj so nepogrešljiva in imajo iz-

jemno moč. Znanosti se morajo preusmeriti v raziskovanje in razvojno oblikovanje programov za boljše sožitje med generacijami in za kakovostno staranje.

- Premišljeno uvajanje novih programov. Na prvem mestu mora biti kompetentna izdelava in preizkus novega programa v obliki razvojnega projekta, kar privede do modela z vsemi elementi za njegovo splošno uvajanje v družbeni prostor. Pri tem morajo znanosti in stroke odigrati enako odgovorno vlogo, kakor je to ustaljeno pri uvajanju novih tehničnih modelov. Odtujeno družboslovno planiranje nepreizkušenih modelov, ali stihijsko politično uvajanje novih socialnih programov je drago in neuspešno. Seveda pa naročnik socialnih programov ne more biti trg, kot je to pri tehničnih novostih, ampak politična skupnost, ki ima v rokah tudi vse vzvode za nadzor in evalviranje uspešnosti pri razvoju modelov za nove programe.

Če upoštevamo kakovost, človeku prijazno obliko ter stroškovno dostopnost, sta pri uvajanju novih programov za kakovostno staranje in sožitje generacij dve skriti rezervi:

1. še neizkoriščeni ali slabo izkoriščeni socialni kapital družine, tretje generacije in tretjega sektorja s prostovoljskimi in samoorganizacijskimi potenciali na principu samopomoči,
2. sistemsko povezovanje več programov v skupnosti na najnižji krajevni ravni, da pride do kumulativnega sinergetskega učinka pri njihovem delovanju ter se pri vodstvu in prebivalstvu skupnosti prebudi in razvija zavest lastne moči in odgovornosti za reševanje teh nalog.

Navedli bomo nekatere nove programe, ki so pri nas že v pripravi in je treba le poskrbeti, da bodo vpeljeni smiselno in kvalitetno; sem sodi na primer uvedba zavarovanja za dolgotrajno socialno oskrbo in zdravstveno nego. Večina programov, ki jih bomo navedli, je bodisi uspešno

uvadenih v evropskem prostoru in jih je treba prenesti k nam s primerno prilagoditvijo in umestitvijo v naš socialni prostor, ali pa je pereča potreba po njih in naše lastne razvojne možnosti, domače znanje in razmere jasno kažejo, da je njihovo uvajanje možno in potrebno.

Uvedba zavarovanja za dolgotrajno socialno oskrbo in zdravstveno nego

Projekt uvedbe zavarovanja za dolgotrajno socialno oskrbo in zdravstveno nego je že v teku in sicer na temelju elementov dosedanjih zavarovanj za tovrstne storitve in nekaterih novih elementov. Pri pripravi in uvajanju tega novega zavarovanja po vzoru nekaterih evropskih držav bi morali biti pozorni na naslednje:

- Socialno zavarovanje za dolgotrajno oskrbo sodi v socialno in zdravstveno področje (po svoji naravi bolj v prvo kot v drugo), saj je socialna oskrba bistveno bolj pogosta in redna potreba onemoglih starih ljudi, kot zdravstvena nega. Zdravstveni riziki so sistemsko že pokriti z obveznim in prostovoljnimi zdravstvenimi zavarovanji, tako da gre pri novem zavarovanju za solidarnostno reševanje primerov dolgotrajne socialne oskrbe in ob tem tistih vidikov zdravstvene nege, ki je ne pokriva nobeno dosedanje zavarovanje. Zato mora biti to novo zavarovanje v konceptu in izvedbi nov sistem, ki ga uvajata intersektorsko socialno varstvo in zdravstvo. Že pri pripravi zavarovanja in v terminologiji zanj je treba to razmerje obeh strok in resorjev upoštevati, sicer se bo zgodilo, da bo to le novo obvezno zdravstveno zavarovanje, ki bo reševalo nakopičene tranzicijske probleme zdravstvenega sistema. Če upoštevamo, da skuša zdravstvo uporabljati domove za stare ljudi kot svojo postojanko po odpustu bolnikov na podoben način, kot so to negovalne bolnišnice, dejanska cena domov pa je nekajkrat nižja od negovalnih bolnišnic, je nevarno, da zdravstvo pri ob-

likovanju tega novega zavarovanja ne bo dojelo in upoštevalo socialnih potreb starih ljudi niti sprejemalo stroke in resorja socialnega varstva kot enakovrednega partnerja pri uvajanju in izvajanju novega socialnega zavarovanja.

- Pri uvajanju novega zavarovanja je treba upoštevati načelo poučenosti ljudi: biti morajo dobro informirani o smotru in delovanju tega novega sistema obvezne družbeno organizirane solidarnosti, sicer po demokratični poti ne bo sprejet, če pa bo sprejet s politično manipulacijo »za hrbtom« plačnikov, bo povečal prepad med generacijami in nezadovoljstvo ljudi. Pri pripravi in uvajanju zakona o tem novem zavarovanju se ne sme ponoviti pomanjkljivo informiranje prebivalstva ob pripravi in sprejemanju prenovljenega pokojninskega zakona pred leti, saj izkušnje kažejo, da niti fakultetno izobraženi družboslovci ne razumejo, kako deluje pokojninski sistem na principu medgeneracijske solidarnosti.

Razvoj in uvajanje sistema za usposabljanje in pomoč družini s starim človekom

Nastanitev v veliki oskrbovalni ustanovi z nekaj sto stanovalci (takšen tip domov za stare je uveljavljen pri nas) pri ljudeh ni zaželen, praviloma je v taki ustanovi zelo težko vzpostaviti ugodne razmere za osebno psihosocialno kakovost življenja, vsekakor pa ob naglem naraščanju deleža starega prebivalstva že sedaj ni mogoče zadovoljiti potreb po novih domskih kapacitetah za stare ljudi. V prihodnje bo to še veliko težji problem; gotovo v naslednjih desetletjih ne bo možno organizirati domske oskrbe za vso množico starih ljudi. Nujno je torej pristopiti k razvijanju in uvajanju novih možnosti oskrbe starih ljudi, ki so alternativa domski oskrbi.

Prva med temi možnostmi je usposabljanje in pomoč družini s starim človekom. To je sistemska strokovna in organizacijska pomoč domačim družinskim oskrbovalcem, da povečajo svoje

zmožnosti in kompetentnost za oskrbovanje starega družinskega člana. Gre za dejstvo, da lahko primerna krajevna (samo)organizacija ob novih znanjih o starosti, oskrbi in negi starega človeka vsestransko koristno uporabi latentni socialni kapital domačih družin, če omogoči družinam potrebna znanja o starosti, o oskrbi starega družinskega člana in o sožitju z njim ter organizira v kraju primerne sodobne strukture za oporo družini, ki oskrbuje starega človeka. Usposabljanje in pomoč družini s starim človekom torej nista storitvi delne servisne oskrbe in nege starega človeka na domu – takšen program socialne pomoči in zdravstvene nege na domu je pri nas uveden in o njegovem razvoju smo govorili v prejšnjem poglavju –, ampak popolnoma nov program v skupnosti za področje, ki je sedaj povsem slepa pega sociale.

Na temelju družbenih dejstev, ki so bila navedena v začetku, in raziskovalnih podatkov o družinskih oskrbovalcih v raznih evropskih državah, je smiselno takoj pristopiti k sistematičnim programom strokovne in socialno varstvene pomoči družinam, ki oskrbujejo starega družinskega člana. Pomoč gre lahko v naslednje smeri:

- finančna stimulacija oskrbovalcem kot družbeno nadomestilo, ki je cenejše od zagotovljenih storitev institucionalnega varstva;
- zagotavljanje potrebnih znanj in veščin oskrbovalcem, da lahko svoje oskrbovanje opravljajo kakovostno s čim manj tveganja za telesno, duševno in socialno škodo oskrbovancem in sebi;
- organizacijsko zagotavljanje suportivnih mrež za kakovostno in manj tvegano oskrbovanje starega družinskega člana (redna mesečna srečanja v krajevnih »klubih svojcev«, sodelovanje prostovoljcev, krajevna strokovna patronažna ekipa medicinske sestre in socialne delavke, zagotavljanje začasne oskrbe zaradi oddiha ali bolezni družinskega oskrbovalca ...).

V naslednjem petletnem obdobju bo uvedba organizirane in systemske javne strokovne in socialnopolitične pomoči družini, ki oskrbuje starega človeka, eno od najbolj obetavnih in cenenih novih programov za kakovostno staranje in sožitje generacij. Od zgoraj navedenih treh možnosti druga in tretja ne povečata proračunskih stroškov. Da bo uvedba tega programa uspešna, mora potekati po merilih uvajanja novih razvojnih programov z akcijsko-raziskovalnim projektom:

1. S primernimi temeljnimi socialnimi raziskavami je treba ugotoviti stanje in potrebe družin, ki oskrbujejo starega človeka. Ugotoviti je treba predvsem podporne dejavnike, ki omogočajo njihovo oskrbovanje, in zaviralne dejavnike, ki povzročajo prekinitve njihove družinske oskrbe. Prav tako je treba ugotoviti možnosti za realno strokovno in politično pomoč družinam, da nadaljujejo z oskrbo svojega starega družinskega člana. Pri tem so pomembne izkušnje po svetu in naše domače razmere. Za navedeno delo je potrebno minimalno obdobje enega leta.
2. Na tej osnovi je treba v različnih skupnostih pripraviti in izvesti razvojni projekt pomoči družinam, ki oskrbujejo starega človeka, model (samo)organizacije tega programa na krajevni ravni, pogoje za njegovo splošno uvajanje ter način njegove vključenosti v nacionalno socialno mrežo. Za to delo je potrebno obdobje vsaj dveh let.
3. Sledi sistematično splošno uvajanje programa in njegove organizacije v nacionalno socialno mrežo, kar zahteva spet najmanj dve leti intenzivnega projektne delo.

Navedli bomo še nekaj dosedanjih spoznanj in izkušenj glede uvajanja programa usposabljanja in pomoči družini s starim človekom:

- Uvajanje pomoči družini s starim človekom se mora odvijati na krajevni ravni tako, da se začne s splošnim informiranjem prebivalstva o tem in drugih programih za kakovostno staranje in sožitje generacij.

- Družinske člane, ki to želijo, je treba usposobiti na najmanj 3-dnevnem tečaju socialnega učenja za oskrbo in lepo sožitje s starejšim družinskim članom, ki poteka v mali skupini do 12 udeležencev pod vodstvom trenerja, ki je usposobljen za tovrstno socialno učenje.
- Najprimernejša organizacijska oblika za uvajanje pomoči družini, ki oskrbuje starega družinskega člana, je krajevno medgeneracijsko središče, ki ga je mogoče v kraju uvesti vzporedno z uvajanjem pomoči družini, saj je to eden od temeljnih programov središča.
- Po končanem tečaju se družinski člani povežejo na principu sodobne samopomoči v samoorganiziran »kljub svojcev«. To je skupina za samopomoč okrog 10 ljudi, ki se sestaja mesečno za dve uri v krajevno medgeneracijskem središču pod mentorstvom strokovno usposobljenega organizatorja krajevne mreže za kakovostno staranje in sožitje generacij.
- V krajevno medgeneracijskem središču mora biti za pomoč družinam organizirana manjša terenska strokovna ekipa iz patronažne medicinske sestre in socialne delavke, specializirane za organizacijo krajevne socialne mreže za kakovostno staranje.
- V krajevno medgeneracijskem središču mora delovati mreža usposobljenih prostovoljcev za družabništvo s starim človekom (in tudi za nekatere druge potrebe), ki deloma služi tudi pomoči družinam s starim človekom.
- V krajevno medgeneracijskem središču (ali drugi ustanovi) morata biti organizirana **začasna oskrba** (tujka: respitno) in varstvo za čas oddiha, počitnic, bolezni ali kake druge višje sile, ki družinskemu oskrbovalcu začasno prepreči kakovostno opravljanje družinske oskrbe. Z javnimi merili bi moralo biti družinskemu oskrbovalcu zagotovljeno določeno obdobje začasnih oskrb, analogno letnemu dopustu zaposlenim v ustanovah za stare ljudi.
- V krajevno medgeneracijskem središču ali drugi ustanovi v kraju mora biti organizirano dnevno varstvo za tiste stare ljudi, ki jih lahko oskrbuje domača družina v času, ko njeni člani niso zdoma zaradi redne službe.
Na Inštitutu Antona Trstenjaka smo do neke mere že razvili in uspešno preizkusili informiranje in ozaveščanje prebivalstva v skupnosti, 3-dnevne tečaje za družine s starim človekom, klube svojcev, medgeneracijsko prostovoljstvo ter uvajanje krajevnega medgeneracijskega središča. Na temelju dobrih izkušenj pri teh elementih je mogoče v nekaj letih dodelati in razširiti celovit model sistema za usposabljanje in pomoč družini s starim človekom.
V domači družinski oskrbi je še vedno približno dvakrat več starih ljudi, ki potrebujejo veliko ali celotno oskrbo, kakor jih je v ustanovah za stare ljudi. Dejstvo je tudi, da doslej socialna stroka in javno socialno varstvo nista storila skoraj ničesar, kar bi olajšalo domače oskrbovanje in sožitje s starim človekom; edina izjema je v zadnjih letih pomoč na domu in patronažna zdravstvena nega, ki pa je bila prav zadnja leta zelo okrnjena. Računati je treba z dejstvom, da o razmerah in stanju v družinah, ki imajo starega človeka v delni ali popolni oskrbi, ni nikakršnih podatkov, ki bi bili raziskovalno pridobljeni; pa tudi z dejstvom, ki je odločilno za uvajanje pomoči družini, ki oskrbuje starega družinskega člana: družina v skrbi za starega človeka naglo odpoveduje, nikakršen javni program pa je ne more nadomestiti.

Razvoj in uvajanje oskrbe starih ljudi v tuji – oskrbniški družini

Socialna oskrba starega človeka v tuji, to je oskrbniški družini temelji na istih strokovnih spoznanjih, ki so v preteklih desetletjih pokazala, da je za vzgojo in življenje mladega človeka, ki nima možnosti živeti v lastni družini, bolj naravna in cenejša namestitve v nadomestni – rejniški družini, kakor v velikem vzgojnem zavodu. Seveda

velja pri tem poudariti, da je treba tako rejniško družino za otroka kakor oskrbniško družino za starega človeka odgovorno izbrati po strokovnih merilih, jo usposobiti in poskrbeti za suportivno socialno mrežo, da lahko opravlja svojo vlogo kakovostno.

Možnost in smiselnost razvoja in širšega uvajanja oskrbe starih ljudi v tuji ali oskrbniški družini temelji na naslednjem:

- Sožitje v veliki ustanovi ne poteka po socialnih zakonitostih male ali temeljne človeške skupine, ki je edina primerna oblika za osebno sožitje ljudi, ampak po zakonitostih večje skupnosti, v kateri je posameznik bolj ali manj anonimen, zlasti pa ne more biti poskrbljeno za njegove osebne človeške odnose. Če so prebivalci take ustanove zelo ali povsem odvisni od ustanove dolgo obdobje ali celo dosmrtno, govori strokovna literatura o nevarnostih domskih poškodb, o totalni ustanovi in podobnih spoznanjih, ki se stekajo v dejstvo, da je v takih ustanovah težko zagotavljati kakovost osebnega psihosocialnega življenja tako stanovalcem kot osebju, ki z njimi dela. Veliko lažje je to v manjših ustanovah, kjer poteka sožitje po zakonitostih skupine, četudi je ta umetna ali strokovno vodena (stanovanjske skupine), najlažje pa je v družini.
- Veljavni predpisi tudi v Sloveniji dopuščajo, da primerna tuja ali oskrbniška družina sprejme enega ali več starih ljudi v družinsko oskrbo.
- V naslednjih letih bo veliko število srednjih in malih kmetij v hudi gospodarski krizi zaradi skupnega evropskega kmetijskega trga, prav tako je veliko število brezposelnih ljudi med 45. in 65. letom, ki imajo relativno velika stanovanja, otroci pa so odšli od doma. Del teh bi se lahko usposobil in uredil materialne pogoje za oskrbovanje tujih ljudi v svoji družini. Obisk pri posameznih družinah v Sloveniji, ki so začele s tem v zadnjih letih, je pokazal

dobre izkušnje: z oskrbo so zelo zadovoljni stari ljudje, krajevna socialna služba in sama oskrbniška družina.

- Kapacitete v domovih za stare ljudi so premajhne in v prihodnje bo ob nagli rasti starega prebivalstva problem namestitvenih kapacitet čedalje huji.
- Investicijski stroški za prilagoditev stanovanja in opreme v oskrbniški družini so v primerjavi z gradnjo domov za stare ljudi zelo majhni ali jih celo ni. Ker je problem oskrbe starih ljudi pereč v celotni EU, bi verjetno za takšen projekt Slovenija dobila strukturno pomoč skupnih evropskih sredstev.

Oskrbo starih ljudi v oskrbniški družini je možno uspešno vpeljati tako, da se najprej z razvojnim, akcijsko-raziskovalnim projektom razvije primeren model tega načina oskrbe. S takim projektom je treba izoblikovati:

1. jasne materialne, socialne in druge pogoje za izbor oskrbniške družine,
2. model za njeno pripravo in usposabljanje,
3. model javne organiziranosti mreže oskrbniških družin.

Mrežo oskrbniških družin v kraju je smiselno razvijati v povezavi z razvojem krajevnega medgeneracijskega središča. V njem poteka usposabljanje in mesečno intervizijsko srečavanje oskrbniških družin, prav tako pa so te družine deležne storitev nekaterih drugih programov za stare ljudi in sožitje med generacijami, ki potekajo v medgeneracijskem središču, saj je treba računati, da potrebujejo oskrbniške družine določeno zunanjo podporno in organizacijsko mrežo za svoje uspešno delovanje, podobno kakor družine, ki doma oskrbujejo starega družinskega člana (patronažna služba ...). Končno je socialna mreža, ki se steka v krajevnem medgeneracijskem središču, tudi dobra varovalka pred zlorabami starih ljudi v tuji oskrbi, kar je nujno zagotoviti. Če bo krajevno medgeneracijsko središče na primer delalo zelo intenzivno na področju pomoči družini, ki oskrbuje starega družinskega člana

(usposabljanje, patronažna pomoč, medsebojna pomoč v klubu svojcev ...), je verjetno, da bo kaka od teh družin po smrti svojega družinskega člana vzela v oskrbo tujega starega človeka, saj bo razpolagala s primerno urejenimi prostori, znanjem in izkušnjami.

Koliko starih ljudi bi bilo možno oskrbeti v oskrbniških družinah v naslednjih desetih letih? Računati je treba, da je za razvojni projekt ustvarjanja modela oskrbniških družin potrebno dve do tri leta intenzivnega znanstveno-strokovnega razvojnega dela po principih akcijskega raziskovanja. V tem času bo v oskrbi sorazmerno majhno število starih ljudi – toliko, da je mogoče veljavno oblikovati model –, to je nekaj deset v kmečkih in mestnih družinah. Temu sledi splošno uvajanje programa v socialni praksi. Prvi dve leti se nov program ne more širiti tako naglo in množično, kakor po več letih, ko je že znan, utečen in uveljavljen; morda je realno kakih 50 novih oskrbniških družin letno, ki bi imele v oskrbi povprečno po dva stara človeka. Že to ni malo, saj dodaja vsako leto za en dom novih namestitvenih kapacitet. Priprava in uvajanje tega programa bi bila nalozba za naslednja desetletja, ko bo največji delež starega prebivalstva, družina pa bo lahko še bolj odpovedala pri skrbi za starega družinskega člana. S sistematično in kvalitetno strokovno in socialno politično skrbjo bi lahko težili k temu, da bi bil v naslednjih desetletjih v oskrbniških družinah v oskrbi podoben delež starih ljudi kakor v domovih za stare ljudi.

Letos smo opravili raziskavo pri 218 naključno izbranih ljudeh, ki doma oskrbujejo starega družinskega člana. Vprašali smo jih tudi, če bi bili pripravljeni za enako plačilo, kot je oskrbna cena v domu za stare ljudi, sprejeti v družinsko oskrbo tujega starega človeka. Odgovori so presenetljivo ugodni za uvajanje oskrbe v tuji družini: 8,3% jih je brezpogojno pritrdila, 11,5% je pripravljena to delati, če bi imela zagotovljeno tudi strokovno in človeško podporo primerne službe in prostovoljcev, dobrih 25% je odgovo-

rilo, da ne ve, 4% na vprašanje niso odgovorili, 51% pa tega ne bi delalo. Vsaka peta družinska oskrbovalka starega družinskega člana je torej izrecno pripravljena postati oskrbniška družina, nekaj bi jih gotovo bilo tudi med tisto četrtino, ki so odgovorili, da še ne vedo. Če bomo ustvarili strokovne, materialne in organizacijske pogoje, je pripravljenih oskrbovati tujega človeka toliko družin, da ta program v resnici lahko postane množična alternativna možnost za nastanitev v domu za stare ljudi.

Uvajanje krajevnih medgeneracijskih središč z mrežo socialnih programov za kakovostno staranje in sožitje med generacijami v krajevni skupnosti

Naloge na področju skrbi za kakovostno staranje in sožitje med generacijami so danes tako pereče, da zahtevajo novo obliko krajevne samoorganizacije in systemske mrežne povezave raznih programov, ki služijo temu namenu. Samo na tak način se doseže potrebna sinergija, ki je ne more dati noben posamezni program ali subjekt.

Že uveljavljeni model krajevne samoorganizacije so medgeneracijska društva za kakovostno staranje, v katerih so organizirani zlasti medgeneracijski prostovoljci. Nova možnost na višji ravni pa je krajevno medgeneracijsko središče. To je dinamična ustanova s primernimi prostori na dostopnem mestu v središču kraja, kjer se odvijajo številni prostovoljski in profesionalni programi za stare ljudi, za njihove družine, za pripravo na starost ter za povezovanje mlade, srednje in tretje generacije na principih samopomoči in samoorganizacije. Menim, da mora ob ustanovitvi delovati v krajevnem medgeneracijskem središču vsaj deset rednih programov: osnovni so prostovoljski programi za medgeneracijsko povezovanje (osebno družabništvo s starimi ljudmi, medgeneracijske skupine za kakovostno staranje, programi »dijaki kot inštruktorji računalništva za upokojece«,

»upokojenci kot učni inštruktorji učencev osnovnih šol in dijakov«, »babica na posodo«, »šoferji kot prostovoljski prevozniki starejših ljudi«, »upokojeni zdravstveni delavci – prostovoljci za zdravo staranje« ipd.) ter programi za pomoč družini, ki oskrbuje starega človeka. Krajevno medgeneracijsko središče je najbolj primeren kraj in organizacijska oblika za dnevni center za stare ljudi, nosilec socialne oskrbe in nege na domu ter drugih programov za kakovostno staranje in sožitje generacij; med drugim je to primeren prostor za delovanje krajevne univerze za tretje življenjsko obdobje.

Vodenje krajevnega medgeneracijskega središča terja eno ali več redno zaposlenih socialnih delavk ali drugih strokovnjakov, ki so specializirani v organiziranju in vodenju sodobne socialne mreže za kakovostno staranje in medgeneracijsko sožitje v skupnosti. Ker dela tak profesionallec tudi s prostovoljci, je etični in strokovni pogoj, da je tudi sam uro do dve tedensko medgeneracijski prostovoljec, saj bi sicer ne mogel z njimi delati kakovostno, pristno in pošteno. Za pomoč družinam, ki oskrbujejo starega človeka, pa je potrebna zlasti zaposlitev patronažne medicinske sestre.

Zdi se, da so krajevna medgeneracijska središča zelo primerna organizacijska oblika za uspešno reševanje nalog, ki jih prinaša nagla rast starega prebivalstva. V njih se na krajevni ravni v skupnosti oplajata socialni kapital prostovoljskega in poklicnega dela, občine in civilne družbe ter sinergija številnih programov za kakovostno staranje in sožitje generacij.

Krajevno medgeneracijsko središče ustanovi občina, saj je osrednja občinska ustanova za varstvo starejše populacije in sodobno povezovanje generacij. Toda če je to le občinska ustanova, je velika nevarnost, da ne bo dobro delovalo, saj mora v veliki meri delati na principu prostovoljstva, biti zelo dinamičen in razvojno naravn – to pa niso značilnosti vladnih ustanov. Najboljša organizacijska oblika krajevnega medgene-

racijskega središča je torej mešani zavod, ki ga ustanovijo: občina, krajevno medgeneracijsko društvo ter druge organizacije tretjega sektorja, ki želijo sodelovati pri njenih programih (Rdeči križ, Karitas, Društvo upokojencev, mladinske organizacije ...), idealno pa bi bilo, da je soustanovitelj tudi kako močnejše krajevno podjetje. Pri tem mora biti vgrajen razvojni mehanizem: čim več različnih organizacij in subjektov sodeluje, tem več podpore ima od države ali občine (odstotek sofinanciranja osnovnih dejavnosti), saj je bistvo krajevnega medgeneracijskega središča sinergijski učinek sodelovanja ter razvoj solidarnosti in povezanosti v skupnosti. Vsak od ustanoviteljev ali sodelavcev zagotavlja tisti delež za dobro delovanje, ki mu je lasten: krajevno medgeneracijsko društvo in druge nevladne organizacije potrebno število usposobljenih prostovoljcev ter organizirano skrb za njihovo uspešno delovanje, občina prostor in potrebno število rednih delovnih mest, pri čemer jo donacijsko ali sponzorsko deloma nadomešča določeno podjetje, ki pristopi k sodelovanju.

Uvajanje krajevnega medgeneracijskega središča mora potekati vzporedno z ozaveščanjem kraja o sodobnih potrebah in možnostih kakovostnega staranja in sožitja generacij ter uvajanjem večjih programov, to sta zlasti pomoč družini, ki oskrbuje starega človeka, ter medgeneracijsko prostovoljstvo.

Povezava pomoči družini s starim človekom, socialne oskrbe na domu, patronažne zdravstvene nege in prostovoljstva v okviru krajevnih medgeneracijskih središč

V Sloveniji so uveljavljeni nekateri programi, ki pomagajo starim ljudem v domačem okolju, pa naj živijo sami ali v družini:

1. patronažna zdravstvena nega v okviru krajevnih zdravstvenih domov, ki je bila do tranzicijskih reform zdravstva med najbolj razvitimi tovrstnimi službami na svetu; patronažne sestre so s svojim temeljitim znanjem

in zdravstveno opremo redno hodile na teren k ljudem ter s svojim terapevtskim in preventivnim delom opravljale izjemno uspešno zdravstveno in socialno delo;

2. socialna oskrba na domu, ki se je začela razvijati sredi devetdesetih let v okviru javnih del za brezposelne pod okriljem centrov za socialno delo in domov za stare ljudi, po letu 2000 pa se osamosvaja v redno samostojno dejavnost po občinah;
3. terensko socialno delo v okviru krajevnih centrov za socialno delo in domov za stare ljudi, ki je ob upravno-administrativnih nalogah javne socialne službe sistemsko zelo slabo razvito – odvisno je bolj od naključne usmerjenosti vodstva teh ustanov in lastne izbire posamezne socialne delavke kot pa od sistemskega ustroja javnih socialnih ustanov;
4. medgeneracijsko prostovoljstvo na principu samopomoči za druženje v obliki male skupine od dveh do osem ljudi (izjemoma tudi srednje velike skupine do 18 ljudi) – ti programi so se razvili po letu 1990 na temelju potrebe po reševanju osamljenosti starih ljudi in sodobnega povezovanja generacij.

Patronažna zdravstvena nega na domu je osnovni program za zdravstveno pomoč starijše posameznikom in njihovim družinam, brez težav se lahko razširi v službo za paliativno zdravstveno oskrbo v terminalnem obdobju življenja. Socialna oskrba na domu je osnovna služba za materialno pomoč starim ljudem pri vsakdanjih opravilih, javna socialna služba pa za reševanje hujših socialnih problemov, zlasti za namestitve starega človeka v ustanovo. Organizirano medgeneracijsko prostovoljstvo je sodobni program za medgeneracijsko druženje, prenašanje dobrih življenjskih izkušenj in sprotno odvajanje stisk, ki jih povzročata staranje in osamljenost, za mlajše generacije pa ena od redkih sodobnih možnosti za pozitivno izkušnjo odnosov s starimi ljudmi. Dogaja se na temelju osebne odločitve in prostovoljsko, seveda pa

terja primerno krajevno organizacijo, da lahko nastane in deluje. Patronažne sestre in socialne oskrbovalke pri svojem delu doživljajo, da stari ljudje potrebujejo poleg njihove strokovne usluge tudi pogovor in druženje, za kar pa niso niti usposobljene niti nimajo časa, če hočejo opravljati svoje strokovno poslanstvo po predpisanih časovnih normativih. Potrebna dopolnitev je torej medgeneracijsko prostovoljstvo za osebno druženje s starim človekom. Še bolj potrebna pa je organizacijska povezava vseh navedenih programov, saj gre sedaj veliko njihovih sil v prazno, ker med njimi ni povezave in sodelovanja.

Sinergija teh štirih programov, njihovih strokovnih znanj in prostovoljskih sil lahko v prihodnjih letih odločilno rešuje naglo rastočo potrebo ob rasti deleža starega prebivalstva, odpovedovanja medgeneracijske povezanosti in zmožnosti družine za oskrbo starih ljudi. To sinergijo bo mogoče doseči tako, da krajevne skupnosti ustanavljajo medgeneracijska središča, v katerih bodo za skupnost (npr. podeželsko s kakimi 5.000 prebivalci) delovali navedeni programi po krajevnem terenskem in ekipnem principu. Strokovno ekipo sestavljajo patronažna sestra, ki se posveča terenski pomoči starim ljudem in njihovim družinam, socialna delavka organizacijsko vodi službo socialne pomoči na domu in medgeneracijsko prostovoljstvo, ki mora imeti vsaj 50 usposobljenih aktivnih prostovoljcev in druge socialne programe, kot je bilo povedano v poglavju o medgeneracijskih središčih.

Uvajanje krajevnih medgeneracijskih središč s številnimi programi za stare ljudi in interdisciplinarno strokovno ekipo bo uspešno, če bo temeljilo na povezanosti zdravstvene in socialne stroke. Pri uvajanju novega socialnega zavarovanja za dolgotrajno socialno oskrbo in zdravstveno nego bodo krajevna medgeneracijska središča matična ustanova, ki bo na krajevni ravni na najcenejši način opravljala velik del osnovne oskrbe in s tem preprečevala prehitro zapadanje starih ljudi v popolno nemoč, ki potrebuje popolno oskrbo

v specializiranih ustanovah. Usmeritve Svetovne zdravstvene organizacije jasno kažejo, da je osnovno krajevno zdravstveno in socialno varstvo najpotrebnejše in najcenejše. Koncept, način delovanja in financiranje interdisciplinarnih krajevnih ekip za pomoč starajočim ljudem mora biti skupni projekt ministrstva za socialno varstvo, ministrstva za zdravstvo ter zdravstvenih in socialnih zavarovalnic, v širšem smislu pa tudi ministrstva za kulturo, saj gre pri tem projektu za veliko možnost ohranjanja žive kulturne, socialne in nacionalne identitete med ljudmi, za prenos teh vrednot iz roda v rod, brez česar je ohranjanje materialnih kulturnih spomenikov naložba v socialno in doživljajsko mrtev prostor.

Organiziranje sistema zagovornišтва za stare ljudi in drugih mehanizmov varstva proti nasilju in zlorabi starih ljudi

Zlorabe starejših ljudi postajajo predmet pozornosti šele zadnja leta. Raziskave in sklepanje govorijo (Hvalič 2002), da je v Evropi in ZDA vsako leto zlorabljenih med 4 in 10 odstotki tretje generacije. Domnevajo, da je znana le vsaka peta zloraba starih ljudi, saj stari ljudje praviloma molčijo o nasilju in zlorabi, ker jih je sram, se bojijo maščevanja in institucionalizacije ali pa se počutijo krive za napake svojih otrok. Po podatkih nekaterih raziskav je med zlorabami največ telesnega nasilja nad starimi ljudmi, sledita besedno nasilje, materialna zloraba in zanemarjanje (po podatkih drugih raziskav je razmerje med temi oblikami zlorab drugačno). Nad tri četrtine zlorab starih zagrešijo zakonski partnerji in odrasli otroci, med katerimi so pogosto hčerke in snahe, ki morajo opravljati vlogo negovalk, pri tem pa nimajo potrebne podpore in usposobljenosti. Eden najpogostejših dejavnikov tveganja za zlorabo so slabi odnosi in nerazumevanje med storilcem in žrtvijo, vzrok nerazumevanja pa je prepad med generacijami in neusposobljenost za komuniciranje. Zlorabljenost starega človeka je med glavnimi dejavniki

zgodnejše umrljivosti starih ljudi. Ker prihaja do zlorabljanja predvsem pri starih ljudeh po 75. letu, se s povečevanjem števila najstarejših starih ljudi veča tudi nevarnost za zlorabe. Še manj raziskana, toda enako pogosta in nevarna je institucionalna zloraba starih ljudi v ustanovah, ki so namenjene njim. Do zlorab v ustanovah prihaja tam, kjer osebe ni dovolj usposobljeno za delo in sožitje z onemoglimi starimi ljudmi in kjer je preobremenjeno z delom. Nevaren simptom prepada med generacijami v postmoderni družbi je tudi medgeneracijsko nasilje mladih nad starimi ljudmi in obratno, starih nad mladimi, čeprav v tem primeru bolj verbalno, v prvem pa tudi fizično in materialno (Ramovš K. 2004).

Na osnovi navedenih dejstev je potrebno uvesti naslednje programe za preprečevanje in zmanjševanje nasilja nad starimi ljudmi:

- informirati vse prebivalstvo, zlasti pa tretjo generacijo, o samozaščiti pred nasiljem ter o ukrepanju v primeru nasilja (brošure in mediji);
- usposabljanje svojce starega človeka za celostno poznavanje starosti, jih poučiti o metodah za oskrbo starega družinskega člana, o komuniciranju s starim človekom ter zagotoviti sistemsko pomoč družini, ki oskrbuje starega človeka, vključno z začasnim varstvom starega človeka za oddih družinskega oskrbovalca;
- z brošuro informirati oskrbovance in svojce o pravicah in dolžnostih v ustanovi,
- usposabljanje osebje v ustanovah za stare ljudi ne samo za opravljanja materialnega vidika njihovega poklicnega dela, ampak prav tako o celostnem poznavanju starosti in o uspešnem delovnem in osebnem komuniciranju s starimi ljudmi;
- pospešeno ustvarjati socialno mrežo prostovoljstva v ustanovah in domačem okolju, saj le-ta razbremeni stare ljudi, da niso sitni, posredno s tem in tudi neposredno razbremeni tiste, ki telesno oskrbujejo stare ljudi, obenem pa poveča neformalno javno kontrolo – in z vsem tem odločilno vpliva na zmanjšanje nasilja nad starimi ljudmi;

- organizirati sistem zagovorništva za stare ljudi tako v ustanovah kakor v domačem okolju.

Preprečevanje nasilja nad starimi ter reševanje posledic doživetega nasilja opravljajo tudi programi, ki so bili uvedeni zadnja leta: telefonska pomoč v stiski, pomoč na daljavo, varne hiše in podobno. Odločilni prispevek za preprečevanje nasilja nad starejšimi bodo odigrala krajevna medgeneracijska središča s svojimi programi v skupnosti.

Sistematično uvajanje priprave na tretje življenjsko obdobje, na sožitje z mlajšima generacijama ter ukrepov za pošteno delitev dobrin in bremen med generacijami

Največja neposredna preventivna naložba za kakovostno staranje in sožitje med generacijami je sistematična priprava ljudi na življenje po upokojitvi ter njihovo usposabljanje za pozitivne in redne odnose z mlajšima generacijama. To pripravo sedaj ovira in deloma onemogoča javno mnenje, ki tabuizira starost in odvrča ljudem misel nanjo, tradicionalno prepričanje, da se za starost in sožitje z mlajšimi generacijami ni treba pripravljati, češ, saj to vsakdo zna – če pa se že kdo mora potruditi za medgeneracijsko sožitje, je to dolžnost mlajših; in nenazadnje: za uspešno pripravo na kakovostno življenje po upokojitvi ter za učenje lepega komuniciranja z mlajšima generacijama ni bilo primernih programov.

Osebnostno skrb posameznika za lastno pripravo na kakovostno življenje po upokojitvi in za kakovostno sožitje med generacijami bomo dosegli:

- z uvedbo uspešnih tečajev za kakovostno življenje po upokojitvi v podjetja; v začetku kot razvojni projekt, nato pa s splošno normo, da mora biti takega tečaja v zadnjem letu pred upokojitvijo deležen vsak zaposleni enako kot denarne odpravnine; podobni tečaji morajo biti na voljo tudi v krajevnih skupnostih (v krajevnem medgeneracijskem središču) za tiste ljudi, ki stopajo v tretje življenjsko obdobje, pa niso imeli možnosti za tak tečaj v službi;

- če se bodo seniorske organizacije zavzele, da čim več upokojujencev opravi primerne tečaje za boljše razumevanje mlajših dveh generacij in uspešnejše komuniciranje z mlajšimi;
- s sistemskimi ukrepi države za pošteno delitev dobrin in bremen med generacijami.

Navedene tečaje in usposabljanja je treba uvesti kot razvojni projekt modela, nato pa jih širiti s široko uporabo. Ko bo določeno število ljudi v skupnosti opravilo te tečaje in bodo imeli z njimi dobro izkušnjo, se bo začelo oblikovati pozitivno javno mnenje do sodobne potrebe po zavestni pripravi na tretje življenjsko obdobje in na učenje tretje generacije za kakovostno sožitje z mlajšima dvema.

Na Inštitutu Antona Trstenjaka smo razvili 3-dnevni »tečaj osebnega usposabljanja za kakovostno življenje po upokojitvi« in ga dodobra preizkusili v praksi tako v podjetjih, kjer so ga organizirali za svoje zaposlene v letu pred upokojitvijo, kakor tudi v krajevnih skupnostih. Oblikovan je po principih aktivnega socialnega učenja v majhni skupini do 12 udeležencev pod vodstvom usposobljenega trenerja za tovrstno socialno učenje. Njegovi cilji so: spoznavanje in sprejemanje starosti, njenih posebnih možnosti, nalog in smisla, življenjsko bilančno pobiranje dobrih sadov lastne mladosti in srednjih let v kaščo, »kompostiranje gnilih življenjskih izkušenj« ter izdelava načrta za polno življenje v tretjem življenjskem obdobju. Na istih metodičnih principih praktičnega socialnega treninga v mali skupini razvijamo tudi tečaj za boljše razumevanje mlajših dveh generacij ter uspešno komuniciranje z njima, ki je namenjen ljudem tretje generacije. Pomaga jim, da se usmerijo v empatično pozornost na mlado in srednjo generacijo, se odločijo za osebni odnos z mlajšima generacijama in za redno tedensko komuniciranje vsaj z enim mladim človekom in enim srednjeletnikom ter se učijo dobrega osebnega pogovora z mlajšimi. Izkušnja kaže, da pri pogovoru upokojujenci zelo poudarjajo, da bi bilo takšno učenje nujno potrebno, sami pa se ga ne želijo udeležiti.

Vzporedno s temi usposabljanji mora potekati sistemsko ukrepanje države za pošteno delitev dobrin in bremen med generacijami. V prihodnjih letih se bodo vršile spremembe na področju pokojninskega, zdravstvenega in novega zavarovanja za dolgotrajno socialno oskrbo in nego, ki bodo obremenjevale predvsem aktivno generacijo, posredno pa tudi mlado, ki je že sedaj v neprimerno slabšem položaju glede pridobitve primernih stanovanj in služb, kot je bila sedanja tretja generacija. Upokojenska generacija pa razpolaga z veliko večjim stanovanjskim fondom, kot je potreben za kakovostno življenje in primeren za vzdrževanje. Evropske države se na različne načine trudijo, da bi šla tretja generacija mladim nasproti s svojimi odvečnimi stanovanjskimi kapacitetami, mladi pa njej s svojo pomočjo in intenzivnejšim sožitjem. Samo država lahko z modrimi ukrepi doseže pravično delitev dobrin in bremen med generacijami. Brez njenih uspešnih tovrstnih ukrepov bi ostala jalova vzgojna in izobraževalna prizadevanja za boljše razumevanje in sožitje med mlajšima in starejšo generacijo – poglobljaj bi se prepad, ki vodi v »vojno generacij« za preživetje.

Sistematično usposabljanje mlade generacije za poznanje starosti in za medgeneracijsko sožitje s starimi ljudmi

Pregovor pravi, da »na mladih svet stoji«, in tudi psihološka spoznanja pravijo, da je mladost idealen čas za oblikovanje smiselnih stališč. Zato prizadevanja za kakovostno staranje in sožitje med generacijami ne smejo mimo mladih. Naše izkušnje kažejo, da sta drugi in tretji letnik srednje šole zelo primeren čas za to, da mladi ljudje pridobijo temeljne informacije o starosti in socialne večšine za redno komuniciranje s starimi ljudmi; reden medgeneracijski odnos pa je vsaj ena ura tedenskega osebnega pogovora z nekim pozitivnim starim človekom. V ta namen smo na Inštitutu Antona Trstenjaka razvili »Tečaj za razumevanje starih ljudi in boljše sožitje z njimi«.

Vzorci kakih deset tečajniških skupin dijakov in študentov – v eni skupini se jih usposablja okrog 12 – kažejo izredno dober rezultat. Svoja pretežno negativna stališča do starosti spremenijo v realistično dobra, pridobijo si večšine za lepo medgeneracijsko komuniciranje in zelo dobre izkušnje pri druženju s starimi ljudmi; in sicer obojestransko – tako mladi prostovoljci kot stari ljudje. V nekaj letih bi take tečaje lahko uvedli v srednje šole kot osnovno obliko socialne vzgoje in dosegli bi večji rezultat, kot bi bil vložek. Seveda pa je pri tem odločilno, da ti tečaji niso šolsko ali intelektualno učenje, ampak potekajo po metodi praktičnega socialnega treninga, ki vsem sodelujočim daje nove dobre izkušnje. Zakonitosti in večšin medgeneracijskih odnosov se učijo spontano iz teh izkušenj v medsebojni interakciji male skupine. Intelektualno učenje ali moralizatorski pristop k mladim bi na tem področju le poslabšala stališča in vedenje mladih. Zato veljata pri uvajanju tega programa dve izhodišči:

1. uvajati ga morata skupaj Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve ter Ministrstvo za šolstvo – drugo kot matični resor za vzgojo in izobraževanje mladih, prvo pa kot matični resor socialne stroke, ki skrbi za medgeneracijske programe in je bližje metodiki socialnega učenja;
2. uvajati ga je treba v obliki razvojnega socialnega projekta, podobno kot smo prikazali za uvajanje pomoči družini, ki oskrbuje starega človeka, ali za oskrbo starega človeka v tuji družini.

Z uvedbo tega programa v srednje šole bi končno zapolnili perečo vrzel, da otroke in mladino v rednem šolanju vzgajamo s telesno, prometno, gospodinjstvo in umetnostjo vzgojo za področja, ki so v življenju res potrebna, ni pa sistematične socialne vzgoje za medčloveško sožitje, čeprav je v življenju le-to po pomembnosti za kakovostno osebno in družbeno življenje pred vsemi onimi.

Sistemska podpora medijem, da prevzamejo več pobude pri pozitivnem informiranju javnosti o kakovostnem staranju in sožitju generacij

Družbena občila so danes velesila, ki z informacijami in drugimi programi kroji javno mnenje. V medijskem prostoru pa velja – v Sloveniji še posebej izrazito –, da je »samo slaba novica lahko dobra novica«, ker dviga zanimanje in dobiček medijskim lastnikom in popularnost časnikarjem. To velja tudi za področje staranja in medgeneracijskega sožitja: aktualne so predvsem negativne afere, večinoma pa za to področje velja, da ni zanimivo in se o njem v medijih ne govori. Dokler bo takšno stanje, ne bo mogoče odločilno zboljšati gledanja na starost in staranje, pa tudi sožitja med generacijami ne. Zato je odločilnega pomena sistemska podpora medijem, da prevzamejo več pobude pri informiranju javnosti o kakovostnem staranju in sožitju generacij. Programi, s katerimi bi to dosegli, so najtežje izvedljivi. Konkretno možnosti so zlasti: v dodiplomsko izobraževanje novinarjev uvesti predmet in vaje, kjer bi kakovostno staranje in lepo sožitje generacij konkretno spoznali in doživeli na pozitiven način; podiplomska specializacija s tega področja; intenzivni tečajji za novinarje; jasna programska usmeritev v nacionalnih medijih, ki jih sofinancira vlada; uvedba vidne nacionalne nagrade za izrazite medijske dosežke pri pozitivnem informiranju o kakovostnem staranju in sožitju generacij; vključitev vidnih časnikarjev in lastnikov medijskih podjetij v nacionalni odbor za kakovostno staranje in sožitje generacij.

Oblikovanje ugodnih pogojev za samoorganizirane oblike samopomoči v pripravi na življenje v starosti

V 19. stoletju se je ob razvoju kapitalizma pokazala temeljna dolžnost države, da zajamči razmere za socialno varnost ljudi; v drugi polovici 20. stoletja so se pokazale meje socialne države v skrbi za socialno varnost ljudi. Tako prihaja evropska kultura v 21. stoletje z realističnimi spoznanji:

1. da je lahko le država s svojimi ustanovami, ukrepi in silo garant socialne varnosti ljudi in tvorec ugodnih razmer za zadovoljevanje človeških potreb – prav to dvoje je osnovno poslanstvo države;
2. da lahko le posamezniki, skupine in civilna družba s svojo samoiniciativo in samoorganizacijo, z razvito samopomočjo in solidarnostjo poskrbijo za pravišnje zadovoljevanje lastnih potreb in reševanje lastnih socialnih težav.

To spoznanje velja tem bolj za reševanje nalog na področju večanja deleža starega prebivalstva in prepada med generacijami. Če bo država stala križem rok pri pospešenem reševanju teh nalog, se bo v naslednjih desetletjih zrušila tudi sama v smislu stabilne demokratične socialno tržne države. Če pa bi kdo mislil, da bo država s svojimi ustanovami in ukrepi zmožna rešiti te naloge, se usodno moti in s tem prav tako pripravlja krizo vseh sistemov. Pač pa ima država s svojimi ukrepi prvo potezo, da zboljša pogoje in razmere za razvoj osebne in civilne samoiniciative in samoorganizacije za kakovostno staranje in sožitje med generacijami v skupnosti. Ta naloga je potencirana v postsocialističnih državah, kjer je zasebna socialna pobuda, odgovornost in samoorganizacija bolj zakrnela zaradi sistemskih državnih in pravnih okvirov v preteklosti. V teh državah – to velja tudi za Slovenijo – je tretji sektor na področju sociale, izobraževanja in raziskovanja najmanj razvit.

Izkušnja kaže, da so tranzicijske civilne organizacije, ki so nastale iz prejšnjih družbenopolitičnih organizacij, naredile v enem desetletju veliko razvojno pot in zelo dobro skrbijo za zadovoljevanje razvedrilnih in kulturnih potreb starih ljudi ter za javno zastopanje njihovih pravic (npr. Društvo upokojencev). Ne lotevajo pa se prevzemanja celostne samoorganizacije, da bi bile npr. nosilke domov za stare ljudi, pomoči na domu in drugih oskrbovalnih programov. Pač pa te naloge prevzemajo nove tretjesektorske socialne organizacije, kakršna je katoliška Karitas.

Pri tem se uresničuje tisočletna izkušnja in modrost, da so »stari mehovi za staro vino, za novo vino pa novi mehovi«, sicer novo vino razžene stare mehove in je oboje uničeno.

Slovenska državna socialno varstvena politika je zadnja leta na ministrskem resorju za socialno varstvo sistematično podpirala razvoj tako imenovanih »dopolnilnih programov«. Vsa-koletni razpisi za eno in večletno sofinanciranje so spodbudili nagel in uspešen razvoj številnih programov, med njimi tudi programov za kakovostno staranje in sožitje med generacijami. Letni delež državnega proračunskega denarja za te programe se je iz leta v leto povečeval. Evalvacije in vsakdanja izkušnja jasno kažejo, da je bil to najboljše naložen državni denar v razvoj sociale. Tudi na področju izobraževanja ljudi v tretjem življenjskem obdobju je skoraj vse narejeno na principu samopomoči in samoorganizacije, in sicer ne malo, saj je Univerza za tretje življenjsko obdobje orjaška in izjemno uspešna organizacija. V naslednjem obdobju je treba na temelju spoznanj in izkušenj to področje razvijati naprej in spodbuditi nastajanje novih samoorganiziranih programov. Pri tem je treba delati tako, da bodo programi delovali v tesni povezavi z občinami, ki najbolj čutijo potrebe starega prebivalstva.

Uvajanje krajevnih medgeneracijskih središč je velika možnost na tem področju in sicer v mešani obliki tesnega sodelovanja države in civilnih tretjesektorskih organizacij.

Nakazujejo se tudi druge nove oblike civilne samoorganizacije za kakovostno staranje, ki bodo v naslednjih desetletjih lahko izdatna pomoč pri reševanju problemov velikega deleža starega prebivalstva, če bodo sedaj vpeljane in uveljavljene. Tak primer so stanovanjske zadrage ali stanovanjske skupine upokojencev. V nasprotju z organiziranimi varovanimi stanovanji je to povsem zasebna oblika ohlapne stanovanjske povezave dveh ali nekaj več upokojenih ljudi ali zakonskih parov, ki se razbremenijo svojih velikih stanovanj ali hiš in si oskrbijo

večje udobje, samostojnost in obenem povezanost v združni povezavi več manjših stanovanj v skupinski kompleks. Izkušnje po svetu kažejo, da je ta korak treba narediti pravočasno, ko so upokojenci še zelo pri močeh. Nova oblika samostojnega življenja jim je dinamičen izziv, da v tretjem življenjskem obdobju v svoj življenjski slog uvajajo številne nove dejavnosti, ki krepijo njihovo telesno, duševno in socialno zdravje. Zavestno intenzivnejše »sosedsko« sožitje z enim ali več podobnimi posamezniki ali zakonskimi pari je naložba, ki večini do pozne starosti preprečuje osamo in slabo gibljivost, saj eden ali drugi od njih ohranja zmožnost vožnje avtomobila, ko jo drugi že izgubi in bi sicer v nekaj tednih po izgubi vozniške zmožnosti izgubil tudi večino svojih socialnih stikov.

Država ima dolžnost, da sistematično spodbuja razvoj tretjega sektorja kot nosilca programov in ustanov za stare ljudi, osebno in skupinsko civilno samoorganizacijo za kakovostno staranje in sožitje med generacijami predvsem s tem, v čemer zaostaja za Evropo in ZDA: s primernimi davčnimi ugodnostmi za te dejavnosti in donacije, ki jih dajejo podjetja in posamezniki v te namene. Seveda pa je stvar njene modre socialno varstvene politike, da določi pogoje za programe in njihove nosilce, ki imajo pravico do teh ugodnosti.

VIRI

Pri izdelavi teh izhodišč sem se naslanjal na zapisnike Odbora za socialno gerontologijo in medgeneracijsko sožitje ter pisne prispevke članov za seje. Ta Odbor so leta 2004 ustanovili Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje (pri njem formalno deluje) ter Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve kot soddanovitelja Inštituta. Sestavljen je iz širokega interdisciplinarnega spektra znanstvenikov, politikov in vidnih strokovnjakov, ki se posvečajo vprašanju staranja in sožitja med generacijami v starajoči se družbi.

Prav tako sem se pri izdelavi teh izhodišč in predlogov naslanjal na delo svojih sodelavk in sodelavcev na Inštitutu Antona Trstenjaka.

Novemu petletnemu socialnemu programu za varstvo starejših ljudi sta bila neposredno namenjena uvodna plenarna referata na Festivalu za tretje življenjsko obdobje leta 2004 (Dimovski 2004 in Ramovš 2004)

ter plenarni referat na Dnevnik socialne zbornice 2004 (Ramovš 2004a).

Navedena izhodiščna dejstva in smeri za reševanje problematike starajoče se evropske družbe ter sožitje generacij v njej so bila prikazana mednarodni javnosti v uvodnem plenarnem referatu na slavnostnem svetovnem kongresu ob 100-letnici rojstva Viktorja E. Frankla aprila 2005 na Dunaju (Ramovš 2005) in doživela dober odziv.

Večina vprašanj in programov, ki so navedeni v tem elaboratu, je temeljiteje prikazana in argumentirana v obširni socialni gerontologiji (Ramovš 2003).

LITERATURA

- Accetto Bojan (1968). *Staranje, starost in starostno varstvo*. Ljubljana: Rdeči križ Slovenije.
- Accetto Bojan (1987). *Starost in staranje. Osnove medicinske gerontologije*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Berlin (2002). <http://www.unecce.org/lead/pau/age/conf2002frame.htm>.
- Börsch-Supan, A. / Brugiavini, A. / Jürges, H. / Mackenbach, J. / Siegrist, J. / Weber, G. (eds.) (2005): *Health, Ageing and Retirement in Europe – First Results from the Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe*. Mannheim: MEA, 2005.
- Eržen Mateja (2005). *Brezposelne prostovoljke v mreži medgeneracijskih programov za kakovostno staranje v Trbovljah*. V: *Kakovostna starost, letnik 8, št. 2, str. 2-14*.
- Dimovski Vlado (2004). *Izhodišča za pripravo strategije varstva starejših v obdobju od 2006 do leta 2010*. V: *Drole Janja et al. (ured.). Festival za tretje življenjsko obdobje. Zbirka prispevkov okroglih miz in predavanj*. Ljubljana, Zveza društev upokojencev in Infos 2004, str. 10-17.
- Erlinghagen Marcel, Hank Karsten (2005). *Participation of Older Europeans in Volunteer Work*. MEA Discussion Paper 71-05, University of Mannheim (www.mea.uni-mannheim.de/mea_neu/pages/files/nopage_pubs/0v0ohjjzj0wt6j7e_dp71-05.pdf).
- Frankl Viktor E. (1994). *Zdravnik in duša*. Celje: Mohorjeva družba (prevod knjige *Ärztliche Seelsorge*).
- Frankl Viktor E. (1994a). *Volja do smisla*. Celje: Mohorjeva družba (prevod knjige *The Will to Meaning. Foundations and Applications of Logotherapy*. New York-Scarborough: New American Library).
- Hojnik-Zupanc Ida (1999). *Samostojnost starega človeka v družbeno – prostorskem kontekstu*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV.
- Hvalič Simona (2002). *Odstiranja: nasilje nad starimi ljudmi*. V: *Kakovostna starost, letnik 5, št. 1-2, str. 36-45*.
- Hvalič Simona, Ramovš Ksenija, Ramovš Jože (2002). *National report: Third Sector in Slovenia*. V: www.ceis.it/euroset/products/pdf/Third_Sectir_in_Slovenia.PDF.

Kolarič Zinka, Črnak-Meglič Andreja, Vojnovič Maja (2002). *Zasebne neprofitno-volunterske organizacije*. Ljubljana: Založba FDV.

Madrid (2002). <http://www.un.org/esa/socdev/aging/waa/>.

Nacionalni program socialnega varstva do 2005 (2000). *Uradni list RS, št. 31, 7.4.2000, 3777-3787*.

Program razvoja varstva starejših oseb na področju socialnega varstva v Sloveniji do leta 2005 (1997). *Republika Slovenija, Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve 1997*.

Ramovš Jože (1995). *Slovenska sociala med včeraj in jutri. Druga predelana in dopolnjena izdaja*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka.

Ramovš Jože (2003). *Kakovostna starost. Socialna gerontologija in gerontagogika*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjak in Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Ramovš Jože (2004). *Naloge civilne družbe pri skrbi za kakovostno staranje in sožitje med generacijami v prihodnjih letih. Plenarni referat ob otvoritvi*. V: *Drole Janja et al. (ured.). Festival za tretje življenjsko obdobje. Zbirka prispevkov okroglih miz in predavanj*. Ljubljana, Zveza društev upokojencev in Infos 2004, str. 18-39.

Ramovš Jože (2004a). *Izhodišča o programih varstva starejših za obdobje 2006-2010. Plenarno predavanje na 10. dnevih Socialne zbornice Slovenije*. Portorož, 17. do 19. novembra 2004.

Ramovš Jože (2005). *Qualitätsvolles Altern und Zusammenleben der Generationen. Uvodno plenarno predavanje na mednarodnem kongresu »Der Wille zum Sinn« ob 100-letnici rojstva Viktorja E. Frankla*. Dunaj 1. do 3. april 2005.

Ramovš Ksenija (2004). *Medgeneracijsko nasilje kot odgovor na spremenjene razmere v postmoderni družbi*. V: *Kakovostna starost, letnik 7, št. 1, str. 2-11*.

Redburn E. David (1998). *The "Graying" of the World's Population*. V: *Redburn E. David, McNamara P. Robert, Edit. Social gerontology*. Westport, Connecticut-London: Auburn House, str. 1-16.

Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (1999). *Uradni list RS, št. 106/99*.

Zakon o socialnem varstvu (1992). *Uradni list RS, št. 54/1992*.

Kontaktne informacije:

dr. Jože Ramovš

Inštitut Antona Trstenjaka

Resljeva 11, p.p. 4443, SI-1001 Ljubljana

e-pošta: joze.ramovs@guest.arnes.si